

Dr. sc. Zlata Đurđević*

KAZNENA ODGOVORNOST I KAZNENI POSTUPAK PREMA PRAVNIM OSOBAMA U REPUBLICI HRVATSKOJ

Stupanjem na snagu Zakona o odgovornosti pravnih osoba za kaznena djela 24. ožujka 2004. u hrvatski pravni sustav uvodi se kaznena odgovornost pravnih osoba. Time prestaje rezerviranost kaznenog prava i kaznenog postupka za fizičke osobe te se jurisdikcija kaznenih sudova i nadležnost državnog odvjetništva proširuje i na pravne osobe. Uvođenje kaznene odgovornosti pravnih osoba predstavlja bitnu novinu kako u našoj kaznenopravnoj dogmatici tako i u kaznenopravnoj praksi. U članku se u općem dijelu analizira potreba za uvođenjem kaznene odgovornosti pravnih osoba iz kriminološkog, kriminalnopolitičkog i međunarodnog aspekta, daje se pregled stanja u zakonodavstvu europskih država te se izlažu temeljni modeli kaznene odgovornosti pravnih osoba. U posebnom dijelu članka analiziraju se pretpostavke kažnjivosti pravnih osoba kao i kaznenoprocena rješenja uvedena Zakonom o odgovornosti pravnih osoba za kaznena djela.

1. UVOD

Hrvatski sabor je 11. rujna 2003. donio *Zakon o odgovornosti pravnih osoba za kaznena djela*. Njegovim stupanjem na snagu 24. ožujka 2004. hrvatsko kazneno pravo odustat će od jednog od svojih temeljnih načela. Kazneni zakonik Republike Hrvatske polazi od individualne kaznene odgovornosti i kažnjivosti fizičkih osoba, dok su pravne osobe isključene iz kaznenopravnog sustava prema načelu *societas delinquere non potest*. Radnju kaznenog djela može počinuti samo pojedinac, subjektivni elementi krivnje mogu se utvrđivati samo kod fizičke osobe i samo se njoj mogu izreći kaznenopravne sankcije. Pravne osobe ne mogu počinuti kazneno djelo jer ne raspolažu sviješću i voljom u smislu psihičkih sposobnosti čovjeka niti im se, neki smatraju, može uputiti socijalno-

* Dr. sc. Zlata Đurđević, docentica na Katedri za kazneno procesno pravo Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

etički prijekor (*no soul to damn, no body to kick*).¹ Takav strogo doktrinarani pristup negira potrebu osuvremenjivanja i modificiranja kaznenog prava u njegovoj ulozi najjačeg instrumenta državne prisile u skladu s aktualnim kriminalnopolitičkim zahtjevima.

Zakon o odgovornosti pravnih osoba za kaznena djela izazvao je manji “potes” ne samo u našoj kaznenopravnoj dogmatici, koja je, kao što ćemo vidjeti, pokleknula pred međunarodnopravnim obvezama i pragmatičkim razlozima, već bi se isto moglo dogoditi i u kaznenopravnoj praksi kojoj je strana ideja kaznenopravne odgovornosti pravnih osoba. Naime, iako je i do sada u pravnom poretku Republike Hrvatske postojala odgovornost pravnih osoba za kažnjive radnje, radilo o prijestupovnoj i prekršajnoj odgovornosti o kojoj su odlučivali trgovački i prekršajni sudovi. Kazneni suci do sada nisu imali ovlasti utvrđivati odgovornost pravnim osobama za kažnjive radnje niti im izricati kazne.² Zakon o odgovornosti pravnih osoba za kaznena djela prvi put će dovesti pravne osobe pred sud kao okrivljenike kojima će se u kaznenom postupku utvrđivati odgovornost i izricati kazna zbog počinjenog kaznenog djela. Uvođenjem odgovornosti pravnih osoba za kaznena djela odustaje se od rezerviranosti kaznenog prava za fizičke osobe i u njegovu *ratione personae* ulaze i pravne osobe, a jurisdikcija kaznenih sudova i nadležnost državnog odvjetništva proširuje se i na pravne osobe.

Činjenica da je *vacatio legis* Zakona o odgovornosti pravnih osoba za kaznena djela šest mjeseci, što je za našu zakonodavnu praksu prilično dugi rok,³ govori da je zakonodavac svjestan velike novine koju Zakon predstavlja za našu sudsku praksu. Svrha je ovoga članka u razdoblju do stupanja na snagu ovoga Zakona, ali i nakon toga približiti našoj stručnoj javnosti institut kaznene odgovornosti pravnih osoba iz kriminološkog, kriminalnopolitičkog, međunarodnopravnog, poredbenog i pozitivnopravnog aspekta kao i rješenja predviđena za kazneno procesuiranje pravnih osoba. Kompozicija članka mogla bi se

¹ COFFEE, 79 *Michigan Law Review* 386 (1981), citirano prema: ZEDER, FRITZ (2001) ein Strafrecht juristischer Personen: Grundzüge einer Regelung in Österreich, *Österreichische Juristen-Zeitung* (ÖJZ), 630-642, 636.

² Kaznenopravne ovlasti prema pravnim osobama ograničene su na određivanje prisilnih mjera za osiguranje dokaza u kaznenom postupku kao što su privremeno oduzimanje predmeta (čl. 218. ZKP), postavljanje zahtjeva banci da dostavi određene podatke (čl. 219. st. 3. ZKP), privremeno obustavljanje izvršenja financijske transakcije (čl. 219. st. 5. ZKP) i privremeno oduzimanje financijskih sredstava (čl. 219. ZKP), a u presudi se pravnim osobama može izreći sigurnosna mjera oduzimanje predmeta povezanih s kaznenim djelom (čl. 80. KZ) i oduzimanje imovinske koristi ostvarene kaznenim djelom (čl. 82. KZ).

³ Sjetimo se da je *vacatio legis* novog Zakona o kaznenom postupku iz 1997. godine bio tri mjeseca, a da su opsežne izmjene i dopune Zakona o kaznenom postupku od 20. svibnja 2002. stupile na snagu danom objave u Narodnim novinama te da je *vacatio legis* novog Zakona o prekršajima iz 2002. godine bio dva mjeseca.

podijeliti u dva dijela. U prvom dijelu objašnjavaju se kriminološki, kriminalno-politički i pravni razlozi zbog kojih su kontinentalne europske države kao i Republika Hrvatska uvele u svoje kaznenopravne sustave kaznenopravnu odgovornost pravnih osoba (poglavlje 2. i 3.), daje se pregled stanja u zakonodavstvu europskih država (poglavlje 4.) te se izlažu temeljni modeli kaznene odgovornosti pravnih osoba (poglavlje 5.). U drugom dijelu rada ukratko se općenito govori o Zakonu o odgovornosti pravnih osoba za kaznena djela (poglavlje 6.) te se analiziraju njegovi materijalnopravni i procesnopravni propisi (poglavlja 7. i 8.).

2. KRIMINALITET PRAVNIH OSOBA

Kriminološka istraživanja kao i naša svakodnevica nedvojbeno pokazuju da su pravne osobe počinitelji kaznenih djela odnosno da se bave kriminalnom djelatnošću. Pri tome su glavna kriminološka obilježja kriminaliteta pravnih osoba njegove iznimno teške posljedice kao što su velike ljudske žrtve, ugrožavanje zdravlja velikog broja ljudi, ekološke katastrofe te djelovanje u području gospodarskog kriminaliteta gdje su preuzele primat pred fizičkim osobama. U ovom poglavlju bit će govora o tipičnom kriminalnom djelovanju pravnih osoba uz navođenje konkretnih slučajeva.

Ekološke katastrofe koje rezultiraju teškim posljedicama za život i zdravlje ljudi te životinjski i biljni život zorno pokazuju kriminalnopolitičku potrebu inkriminiranja pravnih, a ne samo fizičkih osoba te neprikladnost tradicionalnog kaznenopravnog sustava za njihovo sprečavanje i procesuiranje. Tako je 1986. godine radnik u skladištu velikog poduzeća *Sandoz* u Baselu, Švicarska, obavljao posao pakiranja velikih količina kemikalija u plastične vreće. Pri tome je došlo do stvaranja iskri koje su izazvale velik požar. Stanovništvu grada prijetila je opasnost brojnih eksplozija. Prilikom gašenja požara 30 tona kemikalija dospjelo je s vodom za gašenje u Rajnu. Zagađenje je uništilo riblji i drugi riječni život u 300 km dužine rijeke i ugrozilo vodu za piće gradova uz Rajnu. Nakon sedam godina istrage kazneni postupak je pokrenut samo protiv šefa vatrogasaca zbog naredbe onečišćenja vode te je osuđen na novčanu kaznu od 200 franaka. Prema mišljenju stanovništva "stvarno odgovorne" rukovodeće osobe poduzeća kao i poduzeće nisu bili pozvani na kaznenu odgovornost.⁴

Nadalje, poduzeća, pravne osobe koje legalno obavljaju određenu gospodarsku djelatnost, danas su najčešći počinitelji gospodarskog kriminaliteta (eng.

⁴ Prema: HEINE, GÜNTER (2001) Europäische Entwicklungen bei der strafrechtlichen Verantwortlichkeit von Wirtschaftsunternehmen und deren Führungskräften, *Schweizerische Zeitschrift für Strafrecht* (ZStrR) sv. 119, 22-39, 22.

economic crime, business crime, occupational crime, white-collar crime;⁵ njem. *Wirtschaftskriminalität, Berufskriminalität*; fran. *criminalité des affaires*). U engleskom jeziku nastao je i pojam korporacijski kriminalitet (*corporate crime*) kao poseban termin za gospodarski kriminalitet čiji su počinitelji poduzeća. Razlog raširenosti gospodarskog kriminaliteta pravnih osoba je u tome što je pretpostavka za počinjenje bilo kojeg oblika gospodarskog kriminaliteta pristup aktivnosti ili postojanje mogućnosti koja se može primjereno iskoristiti za ostvarenje nezakonite dobiti kroz gospodarske aktivnosti. Za počinjenje gospodarskih delikata karakteristično je poduzimanje prividno legalnih radnji uobičajenih u obavljanju određenog zanimanja,⁶ pa su i njihovi počinitelji najčešće gospodarski subjekti odnosno poduzeća. U ime poduzetništva, većeg profita, održanja konkurentnosti firmi na tržištu, sprečavanja stečaja i uopće boljeg financijskog i tržišnog uspjeha, čine se djela kao što su utaja poreza, pronevjere, krivotvorenje novca i vrijednosnih papira, zloupotreba tečaja, kreditna prijevarena, računovodstvena prijevarena i druge vrste krivotvorenja poslovnih knjiga s ciljem prevare dioničara,⁷ kršenje prava konkurencije, prijevorni stečaj, pranje novca, *insider trading*, trgovačka korupcija i dr.

Kada u počinjenju kriminalne djelatnosti surađuje više različitih poduzeća često iz raznih zemalja, riječ je o vrsti organiziranog kriminaliteta koji se u literaturi naziva tzv. prigodno organizirani kriminalitet.⁸ Njime se označava kriminalna aktivnost više legalnih gospodarskih subjekata koji povremeno, kada se za to pokaže prilika, ali ne slučajno, zajednički sudjeluju, dakle planiraju, organiziraju i izvršavaju kriminalne aktivnosti. Takav oblik kriminalne djelatnosti poznat je primjerice u počinjenju utaja carina i subvencijskih prijevarena na štetu proračuna Europske unije. Najčešće su to proizvođači, prerađivači i izvoznici koji zajednički organiziraju počinjenje prijevare, često se pri tome služeći podmićivanjem javnih službenika i financijskih kontrolora. Prema objav-

⁵ O pojmu *white-collar crime* v. NELKEN, DAVID (1996) *White-Collar Crime*, u: Mike Maguire / Rod Morgan / Robert Reiner, *The Oxford Handbook of Criminology*, Oxford: Clarendon Press, 355-392; DELMAS-MARTY, MIREILLE (1980) *White-collar Crime and the EEC*, u: L. H. Leigh, *Economic Crime in Europe*, London: The Macmillan Press LTD., 78-105.

⁶ EISENBERG, ULRICH (1990) *Kriminologie*, 3. izdanje, Köln: Carl Heymanns Verlag KG, 725.

⁷ O računovodstvenim skandalima u SAD koji su rezultirali padom dionica američkih firmi v. PASSAS, NIKOS (2001) *False accounts: Why do company statements often offer a true and fair view of virtual reality?* *European Journal on Criminal Policy and Research* br. 9, 117-135; Petra Bulić: Računovodstveni skandali: Kako otkriti trule jabuke, *Vjesnik* od 29. srpnja 2002., prilog: Financijsko tržište.

⁸ LETTIERI, FRANCO (1993) *Erfahrungsbericht aus den Mitgliedstaaten des romanischen Rechtskreises unter Berücksichtigung der organisierten Kriminalität*, u: Dannecker, Gerhard (ur.) *Die Bekämpfung des Subventions-betrugs im EG-Bereich*, Schriftenreihe der Europäischen Rechtsakademie Trier, Band 3, Köln: Bundesanzeiger, 87-103, 92-97.

ljenoj talijanskoj sudskoj kazuistici, taj oblik organiziranog kriminaliteta čini najveći dio prijevornih delikata na štetu Fonda za poljoprivredu Europske unije.⁹

Tako je velika EU prijevara otkrivena 1998. godine u automobilskoj industriji manipulacijom trgovinske povlastice danoj Mađarskoj na uvoz automobila mađarskog podrijetla. Uvjet bescarinskog uvoza bio je da dijelovi koji nisu proizvedeni u Mađarskoj ili Europskoj uniji ne prelaze 40% vrijednosti gotovog proizvoda. Japanski proizvođač koji je premjestio svoju proizvodnju u Mađarsku izvezio je automobile u Uniju deklarirajući ih kao mađarske, čime su europski uvoznici neopravdano profitirali neplaćanjem carina na uvoz vozila u 14 država Unije između 1994. i 1997. godine. Ukupno je uvezeno 58 000 vozila u Uniju što je prouzročilo gubitak od 32 milijuna eura u proračunu Unije.¹⁰

Osim prigodno organiziranog kriminaliteta legalnih poduzeća, pravne osobe osnivaju i zločinačke organizacije. Naime, organizirani kriminalitet javlja se i u obliku legalno osnovanih poduzeća te pod krinkom dopuštene poduzetničke aktivnosti obavlja kriminalnu djelatnost (*crime company*,¹¹ *unternehmerische, unternehmensähnliche Verbindung*¹²). Danas je naime glavno područje djelovanja organiziranih zločinačkih skupina gospodarstvo odnosno ekonomski organizirani kriminalitet. To proizlazi i iz poredbenog internog izvješća Europske unije iz 1997. godine u kojem su države članice, pozvane da definiraju organizirani kriminalitet, u većini navele kao njegovo glavno obilježje bavljenje financijskim i uopće gospodarskim kriminalitetom.¹³ Razlog usidrenja organiziranog kriminaliteta u području gospodarstva proizlazi iz njihova zajedničkog krajnjeg cilja. Ono što ih razlikuje jesu metode ostvarenja tog cilja. Oba, gospodarstvo i organizirani kriminalitet, prvenstveno su orijentirani stvaranju materijalne koristi, gospodarski subjekti legalno gospodarskom aktivnošću, a organizirane kriminalne skupine ilegalno počinjenjem kaznenih djela.¹⁴ Osim tradicionalnih aktivnosti koje se sastoje u bavljenju tzv. "podzemnim" kriminalnim djelatnostima na ilegalnim tržištima (droga, prostitucija, oružje, cigarete, alkohol), organizirani kriminalitet danas izlazi i na nacionalna i svjetska tržišta ubacujući se u legalne gospodarske tokove. On zloupotrebljava uobičajene

⁹ LETTIERI, 1993., 93.

¹⁰ EUROPEAN COMMISSION, *Annual Report 1998: Protecting the Communities' Financial Interests and the Fight against Fraud*, 23.

¹¹ LETTIERI, 1993., 95-96.

¹² SCHICK, PETER (1998) *Organisierte Kriminalität und Wirtschaft*, u: *Organisierte Kriminalität und Wirtschaftsrecht*, Landesgruppe Österreich der Internationalen Strafrechtsgesellschaft (AIDP), Tagung am 24. April 1998 in Wien, 48-77, 54.

¹³ V. DEN BOER, MONICA (2001) *The fight against organised crime in Europe: a comparative perspective*, *European Journal on Criminal Policy and Research*, br. 9, 259-272, 262-263.

¹⁴ Usp. MIKLAU, ROLAND (1998), referat u: *Organisierte Kriminalität und Wirtschaftsrecht*, Landesgruppe Österreich der Internationalen Strafrechtsgesellschaft (AIDP), Tagung am 24. April 1998 in Wien, 11-18, 11-13.

tehnike i sredstva u gospodarstvu u cilju izvlačenja iznimno velikih profita koji se mogu upotrijebiti i za financiranje, organiziranje i zaštitu tradicionalnih kriminalnih aktivnosti.¹⁵ Upletanje u gospodarski sustav i njegovu instrumentalizaciju u svrhu ostvarivanja nezakonite materijalne koristi organiziranom kriminalitetu omogućuje visok stupanj profesionalizacije kriminalnih djelatnosti.

Posebnu opasnost i problem predstavlja kriminalna djelatnost multinacionalnih kompanija koje zahvaljujući svojoj ekonomskoj moći postaju važan globalni politički faktor. Ekonomska snaga multinacionalnih kompanija prelazi ekonomsku i političku snagu pojedinih država. Stoga njihova povezanost s nedemokratski izabranim vladama, obostrano motivirana profitom, može rezultirati ne samo gospodarskim već i drugim kaznenim djelima kojima se krše temeljna prava čitavog stanovništva određenog područja ili države. Povijesni paradigmatički primjer takvog zločinačkog ponašanja poduzeća jesu njemačke kompanije za vrijeme Drugog svjetskog rata čiji su šefovi suđeni u Nürnbergu za kaznena djela protiv mira, ratne zločine i zločine protiv čovječnosti.¹⁶ Optužbe su se temeljile na aktivnom sudjelovanju optuženika u nacističkoj praksi kao što su robovski rad i deportacija. Iako se u tim postupcima utvrđivala individualna kaznena odgovornost, sud se u presudi izražavao kao da su nedjela počinila poduzeća¹⁷ pa postoje i tvrdnje da je u međunarodnom kaznenom pravu kaznena odgovornost pravnih osoba priznata Nürnberškom presudom.¹⁸ Nedavni takvi primjeri u kojima je došlo do mijenjanja zakonodavstva na štetu ljudskih prava u cilju privlačenja stranih investicija, raspodjele protuzakonitog profita između vlade i kompanije, pa čak i korištenja kompanije radi tlačenja stanovništva jesu: ilegalno trgovanje dijamantima kojima je financiran civilni rat u Sierra

¹⁵ RIDER, BARRY Y. (1996) *Organised Economic Crime*, Knjižnica Institute of Criminology, University of Cambridge, MJIB, Fraud 1, 4.

¹⁶ Tri takva predmeta pred američkim sudovima bili su: Sjedinjene Države v. Flick, Sjedinjene Države v. Krauch (I.G. Farben) i Sjedinjene Države v. Krupp, a britanski sud je sudio proizvođače Zyklon B plina za sudjelovanje u ratnim zločinima.

¹⁷ Tako je u slučaju *I.G. Farben* sud napisao: "U odnosu na optužbe u vezi s aktivnostima Farbena u Poljskoj, Norveškoj, Alsace-Lorraine i Francuskoj, utvrdili smo iznad razumne sumnje da je Farben počinio kaznena djela protiv imovine... i da su ona bila povezana i predstavljala neodvojiv dio njemačke politike u okupiranim zemljama... Radnje Farbena i njegovih predstavnika, pod tim uvjetima, ne mogu se razlikovati od radnji pljačkanja i haranja koje su činili časnici, vojnici ili javni službenici Njemačkog Reicha... Takve su radnje Farbena predstavljale kršenje Haaških propisa (o ponašanju u vrijeme rata)." Prema: RATNER, STEVEN R. (2001) Corporations and Human Rights: A Theory of Legal Responsibility, *The Yale Law Journal*, vol. 111, 443-545, 277-278.

¹⁸ V. ZLATARIĆ, BOGDAN (1955) Problemi privrednih delikata, *Naša zakonitost*, br. 2, 49-72, 65 i izvori navedeni u bilješci 27.

Leoneu,¹⁹ upletenost europskih kompanija u kršenje ljudskih prava u Indiji,²⁰ uloga gospodarskog sektora u održavanju aparheida u Južnoafričkoj Republici, suradnja međunarodnih naftnih kompanija s vladom Nigerije koja je progonila političku opoziciju.²¹

Takvo kriminalno ponašanje poduzeća nije samo u fokusu pažnje iz kaznenopravnog aspekta u smislu ustanovljivanja njihove kaznenopravne odgovornosti već je pravna teorija otišla i korak dalje te se razmišlja o razvoju međunarodnih pravnih instrumenata koji bi učinile velike korporacije, po uzoru na države, odgovornima za zaštitu ljudskih prava na području njihova djelovanja,²² ali ta tema prelazi okvire ovoga rada.

3. OBVEZE U MEĐUNARODNOM I EUROPSKOM PRAVU

Na teritoriju Europe postoji pluralizam pravnih poredaka koji se dijele na tri razine – međunarodnu, supranacionalnu i nacionalnu. Međunarodni pravni poredak čine ugovori koje su sklopile pojedine države samostalno ili u okviru nekih međunarodnih organizacija kao što su Ujedinjeni narodi, OECD, Vijeće Europe ili Europska unija. Pravni poredak Europske zajednice koji je dio

¹⁹ Vijeće sigurnosti Ujedinjenih naroda formalno je osudilo aktivnosti poduzeća koja su kupovala dijamante od Revolucionarnog ujedinjenog fronta čiji su članovi počinili teška kršenja ljudskih prava tijekom civilnog rata u Sierra Leoneu i čijim je novcem financiran taj rat. Ono je zatražilo od privatnih udruženja za trgovinu dijamentima da ustanove metode obilježavanja dijamanata iz zakonitih izvora. V. United Nations Security Council Resolution 1306. od 5. srpnja 2000. Doc. S/RES/1306 (2000)

²⁰ U svom izvješću iz siječnja 1999. organizacija *Human Rights Watch* optužila je Enron za sudjelovanje u kršenju ljudskih prava u zajedničkom poduhvatu poduzeća Enron, General Electric i Bechtel korporacija. Te multinacionalne kompanije sklopile su ugovor s indijskom državom Maharashtra o izgradnji električne centrale. Enron je optužen da je sudjelovao s indijskom vladom u prisilnim mjerama prema lokalnoj zajednici koja se protivila toj izgradnji jer se: a) okoristio kršenjem prava od strane vlade, b) platio je i materijalno podupirao državne snage koje su počinile ta kršenja jer je državi kompenzirao plaće državne policije koja je štitila sporni položaj i dopustio je državnoj policiji da upotrijebi helikoptere kompanije da nadzire i uznemirava lokalne aktiviste, c) nisu odgovorili na žalbe da su ugovorne stranke direktno napale i prijetile lokalnom stanovništvu koje se suprotstavilo projektu. V. Human Rights Watch (1999) *The Enron corporation: corporate complicity in human rights violations*, www.hrw.org/reports/1999/enron

²¹ Human Rights Watch (1999) *The price of Oil: corporate responsibility and human rights violations in Nigeria's oil producing communities*, www.hrw.org/reports/1999/nigeria

²² Nasuprot države čije je kršenje ljudskih prava zabranjeno i sankcionirano kako domaćim tako i, što je još važnije, međunarodnim pravom, međunarodni dokumenti o ljudskim pravima ne obvezuju gospodarske subjekte bez obzira na to što oni mogu imati ne samo ekonomsku već i političku moć. Stoga se teoretičari prava o ljudskim pravima u zadnjem desetljeću zalažu za prebacivanje fokusa s države kao klasične potencijalne opasnosti za ljudska prava na poduzeća, a posebice multinacionalne korporacije. V. RATNER, 2001.

pravnog poretka Europske unije ima supranacionalni karakter. Europske države imaju svoje autonomne pravne poretke i zakonodavni suverenitet. Na svim navedenim razinama nastali su dokumenti u kojima se zahtijeva ili predlaže uspostavljanje kaznene odgovornosti pravnih osoba odnosno odgovornosti pravnih osoba za kaznena djela. Pravni akti međunarodnih i europskih organizacija koje reguliraju ovo pitanje i obvezuju države na njihovu implementaciju transformirale su uređenje kažnjivosti pravnih osoba iz unutaršnjeg kriminalno-političkog pitanja pojedinih država u vanjsko kriminalnopolitičko pitanje ispunjenja međunarodnopravnih obveza.

3.1. OECD i Ujedinjeni narodi

U okviru Organizacije za gospodarsku suradnju i razvoj (OECD)²³ donesena je *Konvencija o zabrani podmićivanja stranih javnih službenika u međunarodnim poslovnim transakcijama* iz 1997.²⁴ kojom se države obvezuju predvidjeti odgovornost poduzeća za podmićivanje stranih javnih službenika u međunarodnom poslovnom prometu (aktivna korupcija). Konvencija zahtijeva propisivanje kaznenih sankcija za sve počinitelje davanja mita (čl. 3. st. 1.), ali ako država ne poznaje kaznenu odgovornost pravnih osoba, ne mora ju uvoditi, već je obvezna uvesti “učinkovite, primjerene i zastrašujuće nekaznene sankcije uključujući i novčane kazne” (čl. 3. st. 2.). Konvenciju je do sada ratificiralo 35 država među kojima nije Hrvatska.²⁵

I *Konvencija o transnacionalnom organiziranom kriminalitetu*²⁶ donesena 2000. godine u okviru Ujedinjenih naroda zahtijeva propisivanje odgovornosti pravnih osoba za kaznena djela organiziranog kriminaliteta, korupcije, pranja novca i ometanja pravosuđa (eng. *obstruction of justice*), ali izbor sankcija između kaznenopravnih, civilnopravnih i upravnopravnih prepušta državama (čl. 10. st. 2.).

²³ *Organization for Economic Cooperation and Development*

²⁴ *Convention on Combating Bribery of Foreign Public Officials in International Business Transactions*

²⁵ O implementaciji Konvencije u pojedinim državama do 24. listopada 2003. v. *Steps taken and planned future actions by participating countries to ratify and implement the Convention on combating bribery of foreign public officials in international bussiness transactions*, www.oecd.org.

²⁶ *United Nations Convention against Transnational Organized Crime* objavljena u NN 14/2002, potvrđena Zakonom o potvrđivanju Konvencije Ujedinjenih naroda protiv transnacionalnoga organiziranog kriminaliteta (NN 14/2002), a stupila je na snagu za Republiku Hrvatsku 29. rujna 2003. (NN 13/2003).

3.2. Vijeće Europe

U okviru Vijeća Europe još je sedamdesetih godina prošlog stoljeća započela rasprava o odgovornosti pravnih osoba za kažnjive radnje. Do danas je doneseno nekoliko preporuka u kojima se predlaže njezino uvođenje u kaznenopravne poretke europskih država. Najznačajnija je *Preporuka R (88) 18* od 20. listopada 1988. pod nazivom *Odgovornost poduzeća za kaznena djela*²⁷ koja preporučuje uvođenje odgovornosti poduzeća za kaznena djela počinjena u okviru njihove djelatnosti i izvan postojećih oblika građanskopravne odgovornosti. Njoj su prethodile *Preporuka R (77) 28 o Sudjelovanju kaznenog prava u zaštiti okoliša* i *Preporuka R (82) 15 o Ulozi kaznenog prava u zaštiti potrošača*. U zadnjih nekoliko godina u okviru Vijeća Europe donesene su tri kaznenopravne konvencije koje predviđaju odgovornost pravnih osoba za kaznena djela u okviru svoga područja djelovanja. To su: *Konvencija o zaštiti okoliša kroz kazneno pravo* iz 1998. godine (čl. 9.),²⁸ *Kaznenopravna konvencija o korupciji* iz 1999. godine (čl. 18.),²⁹ *Konvencija o kibernetičkom kriminalu* iz 2001. godine (čl. 12.).³⁰ One obvezuju države članice konvencije da stvore pretpostavke za odgovornost pravnih osoba za kaznena djela koja predviđaju a koja su počinile odgovorne osobe u njihovo ime ili za njihov račun. Dok prvonavedena konvencija dopušta izbjegavanje uvođenja odgovornosti pravnih osoba za kaznena djela jer omogućava državama stavljanje rezerve, druge dvije konvencije ne dopuštaju više takvu mogućnost. S obzirom na to da se u našoj literaturi već opširnije pisalo o navedenim pravnim izvorima Vijeća Europe iz aspekta kaznene odgovornosti pravnih osoba³¹ te da je Kaznenopravna konvencija o korupciji u velikoj mjeri preuzela odredbe Drugog protokola o kaznenoj odgovornosti pravnih osoba i pranju novca Europske unije, prijeći ću na detaljniju analizu pravnih izvora Europske unije.

²⁷ *Recommendation No. R(88) 18 concerning liability of enterprises having legal personality for offences committed in the exercise of their activities*

²⁸ *Convention on the protection of the environment through criminal law* Republika Hrvatska nije potpisala.

²⁹ Zakon o potvrđivanju Kaznenopravne konvencije o korupciji, NN - Međunarodni ugovori, broj 11 od 6. 10. 2000.

³⁰ *Convention on Cyber-Crime* je ratificirana u Hrvatskom saboru Zakonom o potvrđivanju Konvencije o kibernetičkom kriminalu, NN - Međunarodni ugovori, broj 9. od 23. 7. 2002.

³¹ V. NOVOSELEC, PETAR (1999) *Odgovornost pravnih osoba u budućem hrvatskom kaznenom pravu*, *Zbornik PFZ*, 49 (6) 695-729, 698-699; DERENČINOVIĆ, DAVOR (2003) *Zakon o odgovornosti pravnih osoba za kaznena djela*, Zagreb: Nocci, 19-22.

3.3. Europska unija

Nije pretjerano tvrditi da je *spiritus movens* donošenja Zakona o odgovornosti pravnih osoba za kaznena djela u Republici Hrvatskoj bio upravo obveza koja za nju proizlazi iz prava Europske unije. Pravo Europske unije ne vrijedi samo za države članice, već obvezuje i države kandidatkinje kao i one koje imaju status potencijalnog kandidata kao Republika Hrvatska. Naime, u cilju ostvarenja tzv. Kopenhagenskih kriterija svaka država koja želi postati članica Europske unije mora implementirati *acquis communautaire*³² u svoj pravni poredak. Republika Hrvatska je 20. listopada 2001. u Luksemburgu potpisala Ugovor o stabilizaciji i pridruživanju s Europskom unijom čime je započela postupak pridruživanja i obvezala se na usklađivanje svojeg zakonodavstva s pravom Europske unije. Stoga je nužno ispitati proizlaze li i u kojem opsegu obveze Republike Hrvatske u pogledu propisivanja odgovornosti pravnih osoba za kaznena djela iz pravnog poretka Europske unije.

3.3.1. Drugi protokol Konvencije za zaštitu financijskih interesa Europskih zajednica

Konvencijom za zaštitu financijskih interesa Europskih zajednica³³ koju su 27. srpnja 1995. potpisale države članice Europske unije regulirane su obveze država članica prema kaznenom djelu prijave na štetu proračunskih sredstava Zajednice. Međutim, države članice smatrale su da inkriminiranje i sankcioniranje prijave ne osigurava potrebnu zaštitu financijskim interesima Zajednice jer postoje i drugi oblici kriminaliteta kao što je korupcija, pranje novca i kriminalitet pravnih osoba kojima se također oštećuju ili ugrožavaju proračunska sredstva Zajednice, a države članice ne inkriminiraju ih kaznenim pravom na zadovoljavajući način.³⁴ Stoga su ubrzo nakon donošenja Konvencije donijele 1996. godine njezin Prvi protokol o korupciji među nacionalnim i europskim

³² Pojam *acquis communautaire* ili pravna stečevina odnosno nasljeđe Zajednice još je širi od pojma prava Europske unije. On ne obuhvaća samo pravo Zajednice i pravo Unije već i sadržaj, načela i političke ciljeve osnivačkih ugovora, deklaracije i rezolucije koje je Unija usvojila, mjere koje se odnose na zajedničku vanjsku i sigurnosnu politiku. To je skup prava i obveza koji sve zemlje članice obvezuje i povezuje unutar Europske unije i svaka država koja želi postati članicom Europske unije mora prihvatiti odluke iz osnivačkih ugovora i uskladiti svoje zakonodavstvo s *acquis communautaire*. Prema: *Mali leksikon europskih integracija*, Republika Hrvatska, Zagreb: Ministarstvo za europske integracije.

³³ *Convention on the protection of the European Communities' financial interests* (OJ C 316 od 27.11.1995., 49-57)

³⁴ V. preambule Prvog i Drugog protokola Konvencije za zaštitu financijskih interesa Europskih zajednica.

službenicima,³⁵ a 1997. godine i Drugi protokol³⁶ o kaznenoj odgovornosti pravnih osoba i pranju novca. Iako su doneseni u okviru Europske unije, protokoli su kao i Konvencija vrsta međunarodnih ugovora te je za njihovo stupanje na snagu bilo potrebno da ih ratificiraju parlamenti država članica. Konvencija i Prvi protokol stupili su na snagu 17. listopada 2002., dok Drugi protokol još nije stupio na snagu. S obzirom na temu ovog rada, zadržat ću se na odredbama Drugog protokola koje se odnose na kriminalitet pravnih osoba.

a. Odgovornost pravnih osoba

Pravne osobe, najčešće u obliku poduzeća, kao gospodarski subjekti fiskalni su obveznici i korisnici proračuna Unije te se najčešće upravo u njihovo ime i za njihov račun prijevorno prisvajaju proračunska sredstva Unije. Stoga, Protokol zahtijeva da države članice utvrde odgovornost pravnih osoba kada je riječ o kaznenim djelima prijevare, aktivne korupcije i pranja novca na štetu financijskih interesa Zajednice. Kaznena odgovornost pravnih osoba u slučajevima pasivne korupcije je isključena jer to djelo čini službenik države članice ili Zajednice kojima se kao pravnim osobama javne vlasti ne može pripisati kaznena odgovornost. To proizlazi i iz pojma "pravne osobe" koji se u Protokolu definira kao svaki entitet koji ima takav status prema nacionalnom pravu koje se na njega primjenjuje, osim države i drugih javnih tijela u izvršavanju državnih ovlasti te javnih međunarodnih organizacija (čl. 1.d).

U članku 3. Protokola države članice se obvezuju utvrditi odgovornost pravnih osoba za EZ prijevaru, aktivnu korupciju i pranje novca počinjenih u njihovu korist od strane bilo koje osobe koja djeluje individualno ili kao tijelo pravne osobe, a koja ima rukovodeći položaj u pravnoj osobi utemeljen na: a) ovlastima da predstavlja pravnu osobu, b) ovlastima donošenja odluka u ime pravne osobe, c) ovlastima izvršavanja kontrole unutar pravne osobe.

Država članica dužna je propisati odgovornost pravne osobe ne samo kao počinitelja navedenih djela već i pomagača i poticatelja, kao i za pokušaj EZ prijevare (čl. 3. st. 1.). Odgovornost pravne osobe postoji i u slučajevima kada je nedostatak nadzora ili kontrole osobe na rukovodećem položaju omogućilo počinjenje kaznenih djela protiv financijskih sredstava Zajednice od strane njoj podređene osobe u njezinu korist (čl. 3. st. 2.). Odgovornost pravne osobe ne

³⁵ Protocol drawn up on the basis of Article K.3 of the Treaty on European Union to the Convention on the protection of the European Communities' financial interests (OJ C 313 od 23.10.1996., 2-10)

³⁶ Second Protocol, drawn up on the basis of Article K.3 of the treaty on European Union, to the Convention on the protection of the European Communities' financial interests (OJ C 221 od 19.7.1997., 12-22)

isključuje kazneni progon fizičkih osoba koje su sudjelovale u počinjenju djela (čl. 3. st. 2.).

b. Sankcije za pravne osobe

Protokol ponavlja obvezu država članica da osiguraju kažnjavanje pravnih osoba za počinjenje kaznenih djela protiv financijskih interesa Zajednice učinkovitim, razmjernim i odvraćajućim sankcijama ili mjerama. U članku 4. Protokola navode se vrste sankcija koje se mogu izreći pravnim osobama. To su: kaznene i nekaznene globe, isključenje mogućnosti dobivanja javne koristi ili pomoći, privremena ili stalna diskvalifikacija za sudjelovanje u trgovačkim aktivnostima, određivanje sudskog nadzora te sudski nalog za ukidanje (eng. *judicial winding-up order*, njem. *richterlich angeordnete Auflösung*, fran. *une mesure judiciaire de dissolution*).

c. Pravna priroda odgovornosti pravnih osoba

Među teoretičarima je sporno obvezuje li Drugi protokol države članice na uvođenje kaznenopravne odgovornosti pravnih osoba za djela na štetu financijskih interesa Zajednice ili na uvođenje odgovornosti pravnih osoba za kaznena djela koja ne mora biti kaznenopravna, već može biti upravnoopravna ili civilnopravna. Govoreći o odgovornosti pravnih osoba Protokol se ne koristi pojmom “kaznena odgovornost”, već samo “odgovornost” pravnih osoba (čl. 3.), a isto se tako u odnosu na vrste sankcija koje se mogu izreći pravnim osobama navode alternativno kaznene i nekaznene globe (*criminal or non-criminal fines*). Stoga određeni europski kaznenopravni teoretičari³⁷ smatraju da Protokol ne obvezuje izričito na normiranje kaznene odgovornosti pravnih osoba niti na kažnjavanje pravnih osoba kaznenim sankcijama. Dopuštajući da se kazne za pravne osobe ograniče na nekaznene globe, Protokol obvezuje na propisivanje kazni koje su učinkovite, razmjerne i odvraćajuće, ali to mogu biti i upravnoopravne kazne ili civilnopravna odšteta.

Međutim, postoje i europski teoretičari³⁸ koji ističu da Protokol obvezuje države članice na uvođenje upravo kaznenopravne odgovornosti pravnih osoba za navedena kaznena djela te kažnjavanje kaznenim sankcijama. Takvo je

³⁷ V. PRADEL, JEAN / CORSTENS, GEERT (2002) *Droit pénal européen*, Paris: Dalloz, 521; LEWISCH, PETER / PARKER, JEFFREY (2001) *Strafbarkeit der Juristischen Person: die Unternehmensstrafe in rechtspolitischer und rechtsdogmatischer Analyse*, Wien: Manzsche Verlags, 28.

³⁸ DELMAS-MARTY, MIREILLE (1997) *Union européenne et droit pénal*, Cah. dr. eur., 607-653, 664.

stajalište zauzela i Europska komisija u nacrtu Drugog protokola.³⁹ Na takvu obvezu država pozorava i rezerva koju je pri ratifikaciji Drugog protokola stavila Austrija u pogledu odredaba o odgovornosti pravnih osoba.⁴⁰

3.3.2. Drugi propisi Europske unije

Propisi o odgovornosti pravnih osoba za kaznena djela nalaze se i u brojnim pravnim aktima trećeg stupa Europske unije čija je svrha harmonizacija kaznenog prava država članica u određenim kaznenopravnim područjima. Većinom je riječ o okvirnim odlukama (eng. *framework decisions*, njem. *Rahmenbeschlüsse*, fran. *décisions-cadres*) odnosno zajedničkim akcijama (eng. *joint actions*, njem. *Gemeinsame Maßnahmen*, fran. *actions communes*) čija je svrha harmonizacija ili ujednačivanje zakona i propisa država članica (čl. 34. st. 2.b UEU) koje su u Ugovoru o Europskoj uniji iz Amsterdama zamijenile zajedničke akcije propisane Ugovorom iz Maastrichta (čl. K.3 st. 2.b).⁴¹ Iako te akte donose tijela Europske unije oni imaju međunarodnopravni karakter jer nemaju neposredan učinak u pravnim porecima država članica, već su ih one dužne implementirati sukladno svojim ustavnim propisima o ispunjavanju međunarodnih obveza. Okvirne odluke kao i zajedničke akcije obvezuju države članice u pogledu rezultata koji treba postići, ali prepuštaju državnim vlastima da izaberu oblike i metode kojima će se to postići.

Među njima su: Zajednička akcija od 24. veljače 1997. o sprečavanju trgovine ljudima i seksualnog iskorištavanja djece,⁴² Zajednička akcija od 22. prosinca 1998. o korupciji u privatnom sektoru,⁴³ Zajednička akcija o kažnjivosti pripadnika kriminalnog udruženja u državama članicama Europske unije od 21. prosinca 1998.,⁴⁴ Okvirna odluka Vijeća od 29. svibnja. 2000. o jačanju zaštite kaznama i drugim sankcijama za krivotvorenje novca s obzirom na uvođenje eura,⁴⁵ Okvirna odluka Vijeća od 28. svibnja 2001. o borbi protiv prijevare i krivotvorenja bezgotovinskim sredstvima plaćanja.⁴⁶

³⁹ COM (95) 693, OJ C 83/10 od 20.3.1996.

⁴⁰ Rezerva je stavljena na razdoblje od pet godina koje su istekle 18. lipnja 2002. Iako je taj rok protekao, Protokol još uvijek nije obvezujući jer nije stupio na snagu. ZEDER, 2001., 632.

⁴¹ Okvirne odluke su nakon Ugovora o Europskoj uniji iz Amsterdama zamijenile zajedničke akcije propisane Ugovorom iz Maastrichta (čl. K.3 st. 2.b).

⁴² OJ L 62 od 4.3.1997.

⁴³ OJ C 358 od 31.12.1998.

⁴⁴ OJ L 351 od 29.12.1998.

⁴⁵ OJ L 140 od 14.6.2000.

⁴⁶ OJ L 149/2001 od 2.6.2001.

3.3.3. *Corpus Juris*

Za razliku od prethodno analiziranih propisa koji predstavljaju pravne izvore Europske unije, *Corpus Juris* je studija ili nacrt europskog kaznenog zakona za zaštitu financijskih interesa Europske unije.⁴⁷ Osim izrade kaznenopravnih propisa za zaštitu proračuna Europske unije, cilj projekta bilo je i utvrđivanje mogućnosti za implementaciju kaznenomaterijalnih i kaznenoprocenih odredaba koje je sadržavao *Corpus Juris* u kaznenopravne poretke država članica i država kandidatkinja.⁴⁸ S obzirom na to da *Corpus Juris* predviđa kaznenopravnu odgovornost pravnih osoba, u okviru tog projekta provedeno je i najnovije temeljito usporedno istraživanje o kaznenoj odgovornosti pravnih osoba u kaznenopravnim poredcima europskih država.⁴⁹

Corpus Juris uz individualnu kaznenu odgovornost (čl. 11.) te kaznenu odgovornost voditelja poduzeća, drugih ovlaštenih osoba i javnih službenika (čl. 12.)⁵⁰ predviđa i kaznenu odgovornost pravnih osoba. Prema članku 13. stavku 1. kaznena djela protiv financijskih interesa Europske unije (predviđena čl. 1-8.) “mogu počinuti i pravne osobe, kao i druga udruženja koja prema zakonu mogu raspolagati vlastitom imovinom, ako je kazneno djelo za račun pravne osobe počinio njezin organ, predstavnik ili druga osoba koja djeluje u njezino ime ili ima ovlast, temeljem prava ili stvarnih okolnosti, donositi odluke.” Stavkom 2. toga članka predviđa se mogućnost kumulativne kaznene odgovornosti pravnih i fizičkih osoba kao počinitelja, poticatelja ili pomagatelja u istim radnjama.

⁴⁷ *Corpus Juris* (COM(2001)715) manji je skup kaznenopravnih propisa koji je izradila skupina europskih profesora kaznenog i kaznenoprocenog prava iz različitih država članica na inicijativu Europske komisije. Sastoji se od materijalopravnih i procesnopravnih odredaba čija je svrha učinkovita kaznenopravna zaštita financijskih interesa Europske unije, u prvom redu njezinog proračuna. Rad na projektu *Corpus Juris* započeo je u studenom 1995. godine pod vodstvom francuske profesorice kaznenog prava *Mireille Delmas-Marty*. Prvi nacrt *Corpus Juris* objavljen je 1997. godine, nakon čega je slijedila široka kritička rasprava zakonodavnih i izvršnih tijela vlasti država članica i tijela Unije te europskih akademskih krugova. Kao reakcija na upućene primjedbe i komentare u 2000. godini objavljen je novelirani nacrt *Corpus Juris* koji je sadržavao 35. članaka. Drugu verziju *Corpus Juris* preveli su na hrvatski jezik profesori Pravnog fakulteta u Zagrebu dr. sc. Davor Krapac i dr. sc. Petar Novoselec. V. *Corpus Juris 2000* (2003) Zagreb: Hrvatska udruga za europsko kazneno pravo.

⁴⁸ Materijal o implementaciji *Corpus Juris* u državama članicama i kandidatkinjama objavljeni su 2000. godine u četiri volumena koja su uredili profesori *Delmas-Marty, M.* i *Vervaele, J.A.E.* (2000) pod nazivom: *The implementation of the Corpus Juris in the Member States: Penal provisions for the protection of European Finances*, Volume I, II, III, IV, Antwerpen: Intersentia

⁴⁹ Države članice i države kandidatkinje kroz izvješća svojih kaznenopravnih eksperata o implementaciji *Corpus Juris* izjasnile su se o sukladnosti njihova pravnog sustava s kaznenopravnom odgovornosti pravnih osoba, kao i mogućnostima i preprekama njezina uvođenja u svoje kazneno pravo.

Kaznenu odgovornost imaju pravne osobe, ali i sva druga udruženja koja imaju vlastitu imovinu bez obzira na to je li im pravo priznalo pravnu osobnost ili ne. Ograničenje kaznene odgovornosti samo na pravne osobe u užem smislu ne bi odgovaralo današnjim poslovnim odnosima kao ni modernim rješenjima u nacionalnim poredcima i europskom pravnom poretku.⁵¹ Kaznena odgovornost pravne osobe prema tom članku temelji se na modelu izvedene odgovornosti pravnih osoba.⁵² Za odgovornost pravne osobe potrebno je da postoji kazneno djelo koje je počinjeno u korist pravne osobe od strane odgovorne osobe koja djeluje u njezino ime ili ima ovlast odlučivanja.

Navedeni prijedlog uvođenja kaznenopravne odgovornosti pravnih osoba bilo je jedno od najkontroverznijih rješenja u *Corpus Juris* na koji su države reagirale od potpune sukladnosti do protuustavnosti. Usprkos njegove prijepornosti, treba istaknuti da je stručna grupa koja je vodila projekt smatrala da je u ovom pitanju nužno unificirati nacionalne kaznenopravne odredbe odnosno da je u sve pravne poretku potrebno uvesti kaznenopravnu odgovornost pravnih osoba.⁵³ Autori *Corpus Juris* smatraju da bi se to moglo postići na način da se kaznena odgovornost pravnih osoba propiše uredbom Europske zajednice.⁵⁴ Razlog tome je što su uredbi nadnacionalni pravni akti koji su u cijelosti obvezujući i neposredno se primjenjuju u pravnim poredcima država članica (čl. 249. st. 2. Ugovora o Europskoj zajednici).⁵⁵ S obzirom na to da sukladno načelu prednosti prava Zajednice pred nacionalnim pravnim poredcima uredba ima prednost pred cjelokupnim pravnim poretkom država članica, time bi se izbjegle ustavne i druge pravne zapreke u nacionalnim poredcima. Međutim, Zajednica sada nema kaznenopravne ovlasti pa ne može donositi propise iz područja kaznenog prava. Stoga bi za propisivanje kaznenopravne odgovornosti pravnih

⁵⁰ Kaznena odgovornost voditelja poduzeća i javnih službenika propisana čl. 12. *Corpus Juris* odnosi se na osobu koja ima ovlast donošenja odluka ili obavljanja nadzora, a dopusti da osoba pod njezinom vlašću počini kazneno djelo za račun poduzeća. Time se inkriminira ponašanje rukovodećih osoba koje svjesno dopuštaju da kazneno djelo bude počinjeno bilo nepoduzimanjem protumjera bilo propuštanjem dužnog nadzora.

⁵¹ DELMAS-MARTY, MIREILLE (1998) *Corpus juris der strafrechtlichen Regelungen zum Schutz der finanziellen Interessen der Europäischen Union*, u: Ulrich Sieber (ur.) *Ius Criminale: Schriftenreihe zum europäischen Strafrecht*, Köln: Carl Heymanns Verlag, 131.

⁵² V. ovdje *infra* poglavlje 5.1. Izvedena i autonomna kaznena odgovornost pravnih osoba.

⁵³ V. DELMAS-MARTY, MIREILLE (2000) *Necessity, legitimacy and feasibility of the Corpus Juris*, u: *The implementation of the Corpus Juris in the Member States*, Volume I, Antwerpen: Intersentia, 7-104, 74-75.

⁵⁴ *Ibid.*, 74; VOGEL, JOACHIM (2000) *Criminal law general part: Articles 9-17 Corpus Juris*, u: *The implementation of the Corpus Juris in the Member States*, Volume I, Antwerpen: Intersentia, 249-304, 258.

⁵⁵ Uredba stupa na snagu objavljivanjem u službenom listu Europske zajednice i automatski bez bilo kakvog nacionalnog propisa razvija svoje pravne učinke za tijela vlasti država članica kao i za pojedince.

osoba uredbom Zajednice prethodno bilo nužno da države članice prenesu svoju kaznenopravnu nadležnost na Europsku zajednicu.

3.3.4. Zelena knjiga o kaznenopravnoj zaštiti financijskih interesa Zajednice i ustanovljivanju europskog tužitelja

Svojevrsan nastavak *Corpus Juris* je Zelena knjiga o kaznenopravnoj zaštiti financijskih interesa Zajednice i ustanovljivanju europskog tužitelja koju je Komisija predstavila 11. prosinca 2001.⁵⁶ U Zelenoj knjizi je preuzeta ideja europskog tužitelja kao i druga kaznenomaterijalna i kaznenoprocena rješenja iz *Corpus Juris*. Objavljivanje Zelene knjige uobičajeni je način na koji Europska komisija započinje proces konzultacija o nekoj budućoj zakonodavnoj inicijativi. Daljnji bitan korak u realizaciji prijedloga iz Zelene knjige jest ustanovljivanje kaznenopravne nadležnosti Europske zajednice, što se i predlaže u Konvenciji, ustavnom dokumentu buduće proširene Europske unije, o kojem će države članice odlučivati na međuvladinoj konferenciji 2004. godine.

Zelena knjiga predviđa *inter alia* harmonizaciju kaznenomaterijalnih propisa država članica Unije o kaznenoj odgovornosti pravnih osoba (v. poglavlje 5.4. Odgovornost pravnih osoba). Pravne osobe trebaju biti odgovorne za počinjenje, sudjelovanje ili pokušaj prijevare, aktivne i pasivne korupcije i pranje novca koje u njihovo ime počini osoba koja unutar nje ima ovlast odlučivanja. Osim toga, odgovornost pravne osobe treba biti ustanovljena i kada nedostaci u nadzoru ili upravljanju odgovorne osobe omoguće da njoj podređena osoba počini kazneno djelo u ime pravne osobe. Dakle, u Zelenoj knjizi ekstenzivnije se obuhvaća kaznena odgovornost pravne osobe nego u *Corpus Juris* jer je ona utemeljena ne samo na kaznenom djelu osobe na rukovodećem položaju već i na njezinu propustu u nadzoru ili upravljanju ako je posljedica toga propusta kazneno djelo njoj podređene osobe.

4. ODGOVORNOST PRAVNIH OSOBA U EUROPSKOM KAZNENOM ZAKONODAVSTVU

Europski kaznenopravni poredci još uvijek su podijeljeni u pitanju kaznenopravne odgovornosti pravnih osoba na one koji je predviđaju i one koji ju ne poznaju. Međutim, stara podjela na anglo-američke kaznenopravne poretke koji tradicionalno poznaju kaznenu odgovornost pravnih osoba i kontinentalne

⁵⁶ *Green Paper on criminal-law protection of the financial interests of the Community and the establishment of a European Prosecutor, Brussels, 11.12.2001, COM (2001) 715 final*

pravne poretke koji ju u pravilu ne poznaju je izbrisana. Osobito u zadnjih petnaestak godina jasno se uočava tendencija rasta broja europskih kontinentalnih država koja uvode tu vrstu odgovornosti u svoje kazneno pravo, tako da danas velika većina europskih kaznenopravnih poredaka poznaje kaznenu odgovornost pravnih osoba. Razlog tome su zasigurno prethodno navedene obveze o uvođenju kaznene odgovornosti pravnih osoba koje za europske države proizlaze iz međunarodnopravnih i europskih dokumenata.

Kazneno pravo Velike Britanije poznaje kaznenu odgovornost pravnih osoba u svim svojim pravnim porecima (Engleska i Wales, Škotska, Sjeverna Irska).⁵⁷ Englesko *common law* kazneno pravo još od sredine 19. stoljeća predviđa kaznenu odgovornost pravnih osoba primarno za tzv. *regulatory offences* odnosno kaznena djela kojima država regulira određenu trgovinu ili druge aktivnosti javnoga interesa,⁵⁸ ali i za konvencionalni kriminalitet. Temeljna razlika između tih dviju vrsta kriminaliteta u pogledu kaznene odgovornosti pravnih osoba je u tome što je za regulatorna kaznena djela predviđena objektivna odgovornost (*strict liability*), a za druga kaznena djela traži se postojanje krivnje (*mental element*). U slučaju objektivne odgovornosti ne postavlja se pitanje krivnje, već je dovoljno da je počinjena radnja koja je zakonom zabranjena i da ju je počinila pravna osoba na koju se zabrana odnosi.⁵⁹ Kaznena odgovornost pravnih osoba utemeljena na krivnji utvrđuje se pomoću *teorije identifikacije*, koju su engleski sudovi stvorili tijekom 20. stoljeća, a prema kojoj se osobe na visokim položajima identificiraju s pravnom osobom na način da se njezine radnje učinjene sa zahtijevanim oblikom krivnje za pravnu osobu pravno smatraju radnjama same pravne osobe.⁶⁰ Kazneno pravo Škotske i Sjeverne Irske

⁵⁷ V. SPENCER, J.R. (2000) National report of the United Kingdom (with particular reference to England and Wales), u: *The implementation of the Corpus Juris in the Member States*, Volume III, Antwerpen: Intersentia, 857-945, 882-886.

⁵⁸ *Regulatory offences* ili *public welfare offences* jesu kaznena djela koja se ne odnose na običnog građanina, već su dio normi koje uređuju određenu trgovinu, industriju ili drugu aktivnost (kao što je prodaja alkoholnih pića, poljoprivreda, cestovni promet) i koje se odnose samo na osobe koje su izabrale da u njoj sudjeluju. V. SPENCER, JOHN R. (1997) La responsabilité pénale dans l'entreprise en Angleterre, *Revue de science criminelle et de droit pénal comparé*, br. 2, avril-juin, 289-294, 290.

⁵⁹ O objektivnoj kaznenoj odgovornosti pravne osobe v. NOVOSELEC, 1999., 702-703; SPENCER, 1997., 291; SPENCER, 2000., 882-884.

⁶⁰ *ICR Haulage* [1944] KB 551; *DPP v Kent and Sussex Contractors* [1944] KB 146; *Tesco Supermarkets v. Natrass* [1972] AC 153. Mora se raditi od osobi koja je "upravljački um" (*directing mind*), a ne "ruke" pravne osobe. Kaznena odgovornost pravnih osoba u Engleskoj vrijedi za sva kaznena djela osim za ona koje pravne osobe ne mogu počinuti, kao što je silovanje, te za kaznena djela za koje je propisana kao jedina kazna doživotni zatvor, kao što je ubojstvo. V. SPENCER, 2000., 883-884.

preuzelo je od engleskog prava uređenje kaznenopravne odgovornosti pravnih osoba.⁶¹ Irsko *common law* pravo također predviđa već dugo vremena kaznenu odgovornost pravnih osoba utemeljenu na krivnji odgovorne osobe.⁶²

Preteča kontinentalnim europskim državama u pogledu kaznene odgovornosti pravnih osoba je Nizozemska koja ju je uvela za pojedine delikte još 1950. godine a 1976. za sve delikte. Odredba članka. 51. stavka 1. nizozemskog Kaznenog zakona glasi: “Postoje dvije kategorije počinitelja kaznenih djela: fizičke osobe i pravne osobe”. Kaznena odgovornost pravnih osoba predviđena je za sva kaznena djela i temelji se na kaznenoj odgovornosti voditelja poslova i odgovornih osoba višeg ali i nižeg ranga.⁶³ Europske države koje su u posljednje vrijeme uvele pravne osobe u svoje kazneno pravo jesu: Portugal 1984,⁶⁴ Švedska 1986.,⁶⁵ Norveška 1991.,⁶⁶ Island 1993.,⁶⁷ Francuska 1994.,⁶⁸ Finska

⁶¹ BROWN, A. (2000) *Corpus Juris 1997 and Scots Law*, u: *The implementation of the Corpus Juris in the Member States*, Volume III, Antwerpen: Intersentia, 947-988; BELL, R.E. (2000) *A Northern Ireland addendum to the National Report of the United Kingdom*, u: *The implementation of the Corpus Juris in the Member States*, Volume III, Antwerpen: Intersentia, 989-999.

⁶² BARNES, J. (2000) *National report of Ireland*, u: *The implementation of the Corpus Juris in the Member States*, Volume II, Antwerpen: Intersentia, 465-488, 473.

⁶³ V. VERVAELE, J.A.E. / KLIP, A.H. (2000) *National Report of Austria*, u: *The implementation of the Corpus Juris in the Member States*, Volume III, Antwerpen: Intersentia, 637-678, 660-661.

⁶⁴ Kaznena odgovornost pravnih osoba u Portugalu predviđena je u posebnom kaznenom zakonodavstvu (*Décret-Loi 28/84*) dakle za gospodarska i financijska kaznena djela u slučajevima kada je odgovorna osoba počinila kazneno djelo za račun ili u korist pravne osobe. Izmjenama Kaznenog zakona iz studenog 2001. uvedena je kaznena odgovornost pravnih osoba za kaznena djela korupcije. V. ALVES MARTINS, M.T. (2000) *Rapport national portugais*, u: *The implementation of the Corpus Juris in the Member States*, Volume III, Antwerpen: Intersentia, 679-774, 721-723; V *Report on the Implementation of the Convention*, www.oecd.org/dataoecd/51/59/2088284.pdf

⁶⁵ Švedsko kazneno pravo ne poznaje kaznenu odgovornost pravnih osoba, ali kazneni zakon predviđa posebnu vrstu globa za pravne osobe (*corporate fines*) koje se mogu izreći pravnim osobama ako je kazneno djelo koje je počinila fizička osoba rezultat nepoštovanja posebnih poslovnih obveza ili je na drugi način teško. V. JAREBORG, N. (2000) *National report of Sweden*, u: *The implementation of the Corpus Juris in the Member States*, Volume III, Antwerpen: Intersentia, 815-856, 825, 830-832.

⁶⁶ Čl. 48a, 48b Kaznenog zakona.

⁶⁷ Čl. 19a do 19c Općeg kaznenog zakona .

⁶⁸ U Francuskoj je u čl. 121-2 Kaznenog zakona iz 1994. uvedena kaznena odgovornost za kaznena djela koja su predviđena zakonom. Kazneni zakon se izričito ne izjašnjava o modelu kaznene odgovornosti pravnih osoba, no Kasacijski je sud odlučio prikloniti se posrednom modelu odgovornosti u slučaju namjernih kaznenih djela. V. DELMAS-MARTY, M./MANACORDA, S. (2000) *Rapport national français*, u: *The implementation of the Corpus Juris in the Member States*, Volume II, Antwerpen: Intersentia, 287-347, 309-313.

1995.,⁶⁹ Danska 1996.,⁷⁰ Belgija 1999.,⁷¹ Slovenija 1999.,⁷² Mađarska 2001.,⁷³ Švicarska 2003.,⁷⁴ Češka 2005.⁷⁵

Europske države koje ne poznaju kaznenu odgovornost pravnih osoba mogu se s obzirom na stav svojih prava i teorije prema tom pitanju podijeliti na tri skupine. U prvoj skupini su države čije kazneno pravo ne samo da ne poznaje kaznenu odgovornost pravnih osoba već bi usvajanje te odgovornosti bilo protivno njihovim ustavnim odredbama. Tu pripadaju Grčka i Italija u kojima ustavnu prepreku za uvođenje kaznene odgovornosti pravnih osoba predstavljaju odredbe prema kojima je kazna propisana kaznenim pravom (kriminalna kazna) predviđena isključivo za fizičke osobe sukladno načelu krivnje.⁷⁶ Međutim, tijekom 2000. i 2001. godine u Italiji je ipak uvedena odgovornost pravnih osoba za pojedina kaznena djela, ali su za njih propisane nekaznene sankcije.⁷⁷

U drugoj skupini nalaze se države u kojima uvođenje kaznene odgovornosti pravnih osoba ne bi izazvalo probleme na ustavnoj, već na kaznenopravnoj razini. Tako u Njemačkoj i Austriji kaznenopravna odgovornost pravnih osoba

⁶⁹ Kaznena odgovornost pravnih osoba ograničena je na kaznena djela izričito određena u Kaznenom zakonu, a predstavlja kombinaciju izvedene odgovornosti i autonomne odgovornosti pravne osobe u smislu "organizacijske krivnje". Čl. 9. Kaznenog zakona. V. LAHTI, R. / PÖLÖNEN (2000) National report of Finland, u: *The implementation of the Corpus Juris in the Member States*, Volume II, Antwerpen: Intersentia, 251-285, 264-267; V. *Report on the Implementation of the Convention*, www.oecd.org/dataoecd/14/20/2386203.pdf, o tom izvješću v. DERENČINOVIĆ, 2003., 29.

⁷⁰ Kaznena odgovornost pravnih osoba je izvedena i postoji samo ako je to izričito propisano posebnim zakonom. Čl. 25-27. Kaznenog zakona. V. GARDE, P. (2000) National Report of Denmark, u: *The implementation of the Corpus Juris in the Member States*, Volume II, Antwerpen: Intersentia, 221-250, 228-231; *Report on the Implementation of the Convention*, www.oecd.org/dataoecd/39/57/2018413.pdf, o tom izvješću DERENČINOVIĆ, 2003., 28.

⁷¹ V. *Report on the Implementation of the Convention*, www.oecd.org/dataoecd/39/57/2018413.pdf, o tom izvješću DERENČINOVIĆ, 2003., 27.

⁷² V. DERENČINOVIĆ, 2003., 31.

⁷³ V. *Report on the Implementation of the Convention*, www.oecd.org/dataoecd/14/54/2386997.pdf i www.oecd.org/dataoecd/32/23/2510372.pdf

⁷⁴ Švicarski KZ, Šesta glava: odgovornost poduzeća, čl. 100quater (kažnjivost) i čl. 100quinquies (kazneni postupak), uvedeni izmjenom od 21. 3. 2003., stupili na snagu 1. 10. 2003. V. *infra* poglavlje 6.1. Modeli kaznene odgovornosti pravnih osoba, a) Izvedena i autonomna kaznena odgovornost pravnih osoba

⁷⁵ Izmjene Kaznenog zakona koje uvode kaznenu odgovornost pravnih osoba nalaze se pred Parlamentom i trebale bi stupiti na snagu 2005. V. *Report on the Implementation of the Convention*, www.oecd.org/dataoecd/13/40/2385959.pdf

⁷⁶ V. SPINELLIS, D. (2000) National report of Greece, u: *The implementation of the Corpus Juris in the Member States*, Volume II, Antwerpen: Intersentia, 417-463, 433-436; SICURELLA, R. (2000) Rapport national Italien, u: *The implementation of the Corpus Juris in the Member States*, Volume II, Antwerpen: Intersentia, 489-532, 501-504.

⁷⁷ V. *Report on the Implementation of the Convention*, www.oecd.org/dataoecd/39/61/2019055.pdf

nije protivna ustavnim načelima jer ona ne obuhvaćaju načelo krivnje, ali jest protivna kaznenopravnim načelima. Kaznenopravna znanost tih dviju država u najvećem se dijelu oštro protivi uvođenju kaznene odgovornosti pravnih osoba i smatra ju protivnom kaznenopravnoj dogmatici i klasicističkom načelu krivnje utemeljenom na slobodnoj volji pojedinca i socijalno-etičkom prijekoru.⁷⁸ Ipak u obje države sve su jači glasovi za uvođenjem pravnih osoba u kazneno pravo.⁷⁹ U *Njemačkoj* se već dugo vremena pravne osobe kažnjavaju za kaznena djela, ali ne u okviru kaznenog, već prekršajnog prava.⁸⁰ To puklo etiketiranje (njem. *Etikettenschwindel*)⁸¹ kazne za kazneno djelo prekršajnom, upravno-kaznenom ili kvazikaznenom,⁸² a ne kaznenom sankcijom sa svrhom poštovanja apstraktnih dogmatskih načela u teoriji se naziva i "terminološki smokvin list".⁸³ *Austrijsko* kazneno pravo ne poznaje niti kaznenu niti upravnu odgovornost pravnih osoba, već jedino civilnopravnu odgovornost, u kojem se slučaju članovima pravne osobe, dakle fizičkim osobama mogu izreći kazne (globe, oduzimanje predmeta, naknade štete). Pravnim osobama u Austriji ne mogu se izreći niti kaznene niti prekršajne sankcije.⁸⁴ Ipak, rezultat ispunjavanja obveza koje proizlaze za Austriju iz članka 3. i 4. Drugog protokola te prihvaćanje kaznene odgovornosti pravnih osoba od većeg broja teoretičara⁸⁵ jest Nacrt saveznog zakona o kažnjivosti pravnih osoba koji se trenutno nalazi pred austrijskim parlamentom.⁸⁶

I u treću skupinu mogu se uvrstiti države poput Španjolske i Luksemburga koje također ne poznaju ovu vrstu odgovornosti, ali se smatra da njezino uvođenje ne bi izazvalo inkompatibilnost s pozitivnim pravnim načelima ili

⁷⁸ V. LEWISCH / PARKER, 2001.; ZEDER, 2001.; VENIER, ANDREAS (2002) Eine Alternative zu einem Strafverfahren gegen juristische Personen, *Österreichische Juristen-Zeitung* (ÖJZ), br. 7, 718-722.

⁷⁹ V. DANNECKER, GERHARD (1997) La responsabilité pénale dans l'entreprise - Vers un espace judiciaire européen unifié? Les propositions "Espace judiciaire européen" confrontées _ la situation en Allemagne, *Revue de science criminelle et de droit pénal comparé*, br. 2, avril-juin, 275-287, 284.

⁸⁰ Prema § 30 Ordnungswidrigkeitengesetz pravnim osobama može se izreći novčana kazna ako njihovi organi ili s njima izjednačene osobe počine kazneno djelo ili prekršaj kojima se krše dužnosti pravne osobe ili se njima pravna osoba obogatila ili trebala obogatiti. V. detaljnije DANNECKER, 1997., 281-284.

⁸¹ JESCHECK, HAND-HEINRICH / WEIGEND, THOMAS (1996) *Lehrbuch des Strafrechts: Allgemeiner Teil*, Berlin: Duncker & Humblot, 229.

⁸² TIEDEMANN, K. / VOGEL, J. (2000) Rapport national allemand, u: *The implementation of the Corpus Juris in the Member States*, Volume II, Antwerpen: Intersentia, 349-415, 356-358.

⁸³ WEBER, ULRICH (1984) Konzeption und Grundsätze des Wirtschaftsstrafrechts, *Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft* (ZStW) 96 Heft 2, 376-416, 413.

⁸⁴ V. HÖPFEL, F. (2000) National Report of Austria, u: *The implementation of the Corpus Juris in the Member States*, Volume II, Antwerpen: Intersentia, 1-74, 29-38.

⁸⁵ Bertel, Burgstaller, Höpfel, prema: HÖPFEL, 2000., 37.

⁸⁶ O tom prijedlogu v. ZEDER, 2001., 637-641.

institutima. Međutim, dok luksemburško pravo uopće ne poznaje odgovornost pravnih osoba niti u kojem obliku,⁸⁷ Španjolska je Kaznenim zakonom iz 1995. godine propisala sankcije za pravne osobe koje su uvrštene u sporedne posljedice a čija je pravna priroda sporna.⁸⁸

5. MODELI KAZNE NE ODGOVORNOSTI PRAVNIH OSOBA

Fundamentalno pitanje kažnjavanja pravnih osoba za kaznena djela jest kako utemeljiti i koncipirati njihovu kaznenu odgovornost. U kaznenopravnoj teoriji razvili su se brojni modeli kaznene odgovornosti pravnih osoba, a razlike postoje i u zakonodavstvu europskih država. Analizom teoretskih i zakonodavnih modela može se zaključiti da postoje tri temeljna pitanja odnosno tri matrijalnopravna obilježja koja teoretičar pri izradi konzistentnog modela kaznenopravne odgovornosti pravnih osoba odnosno zakonodavac pri njezinu normativnom uređenju mora uzeti u obzir. Kaznena odgovornost pravnih osoba može se oblikovati kao: a) autonomna ili izvedena, b) subjektivna ili objektivna, c) supsidijarna ili kumulativna. Kombinacijom navedenih obilježja dolazimo do svih postojećih teoretskih i zakonodavnih modela kaznene odgovornosti pravnih osoba.

5.1. Izvedena i autonomna kaznena odgovornost pravne osobe

S obzirom na to odgovara li pravna osoba za svoje vlastito ponašanje ili joj se uračunava odgovornost fizičkih osoba razlikujemo autonomnu i izvedenu kaznenu odgovornost pravne osobe.

a. Izvedena kaznena odgovornost pravne osobe

*Izvedena*⁸⁹ kaznena odgovornost pravne osobe u teoriji se još naziva *posredna*⁹⁰ ili *akcesornom*⁹¹ jer se vezuje uz odgovornost fizičke osobe kao i *klasič-*

⁸⁷ V. PETRY, J. (2000) Rapport national luxembourgeois, u: *The implementation of the Corpus Juris in the Member States*, Volume III, Antwerpen: Intersentia, 533-635, 579-582.

⁸⁸ Čl. 129. Kaznenog zakona V. BACIGALUPO, E. (2000) Rapport national espagnol, u: *The implementation of the Corpus Juris in the Member States*, Volume III, Antwerpen: Intersentia, 775-813, 719-792.

⁸⁹ KURTOVIĆ, ANITA (2002) Kaznena odgovornost pravnih osoba, *Aktualna pitanja kaznenog zakonodavstva*, Zagreb: Inženjerski biro, 45-70, 52.

⁹⁰ VOGEL, 2000, 258; DELMAS-MARTY / MANACORDA, 2000., 310.

⁹¹ SCHLÜTER, JAN (2000) *Die Strafbarkeit von Unternehmen in einer prozessulen Betrachtung*, Frankfurt am Main: Peter Lang, 68.

*nom*⁹² jer je riječ o temeljnom i najraširenijem konceptu odgovornosti pravnih osoba u kaznenom pravu. Izvedena odgovornost postoji ako se odgovornost pravne osobe ustanovljuje tako da joj se uračunava ponašanje odnosno odgovornost njezinih organa ili odgovornih osoba. Stoga se u njemačkoj literaturi takav model naziva i model uračunavanja (*Zurechnungsmodell*).⁹³ Organi i odgovorne osobe u pravnoj osobi su fizičke osobe čiju je odgovornost moguće utvrditi kao individualnu kaznenu odgovornost odnosno krivnju, a onda se ta odgovornost pripisuje pravnoj osobi u kojoj fizička osoba djeluje. Pretpostavka uračunavanja ponašanja fizičke osobe pravnoj osobi jest utvrđivanje veze između ponašanja fizičke osobe i pravne osobe koja se mora očitovati u tome da je fizička osoba postupala: a) u okviru svog djelokruga poslova, b) u ime pravne osobe, c) u njezinu korist. Dakle, prema tom modelu kaznena odgovornost pravne osobe utvrđuje se u dva koraka. Prvo se utvrđuje odgovornost odnosno krivnja fizičke osobe, a zatim se taj oblik odgovornosti ili krivnje kao i prijekor koji joj je upućen uračunava pravnoj osobi te se ona za nj kažnjava kao da ga je sama počinila.

Postoje razne teorije kojima se opravdava pripisivanje odgovornosti fizičke osobe pravnoj osobi. Najraširenije u zakonodavstvu i sudskoj praksi jesu identifikacijska i vikarijska teorija kaznene odgovornosti pravnih osoba. Kao što je već rečeno, prema *identifikacijskoj teoriji* koju su razvili engleski sudovi osobe na rukovodećim položajima identificiraju se s pravnom osobom odnosno njihova krivnja uračunava se pravnoj osobi.⁹⁴ Da bi se proširio krug fizičkih osoba za čije ponašanje odgovara pravna osoba, a time i njezina odgovornost, uvedena je *vikarijska teorija* prema kojoj se kaznena odgovornost pravnih osoba može utemeljiti i na postupcima niže rangiranih službenika.⁹⁵ Vikarijska odgovornost nastala je u SAD-u još početkom 20-ih godina prošlog stoljeća i prema njoj pravne osobe kauzalno odgovaraju za djela svih svojih službenika.⁹⁶ Danas se, primjerice, u Danskoj i Švedskoj kaznena djela svih radnika uračunavaju poduzeću ako je ono od njih imalo korist.⁹⁷

Iz aspekta kaznenopravne dogmatike izvedena kaznena odgovornost pravnih osoba najelegantnije je rješenje jer ne zahtijeva ustanovljivanje zasebne kolek-

⁹² HEINE, 2001., 35.

⁹³ Ibid.

⁹⁴ V. ovdje *supra*, 4. Odgovornost pravnih osoba u europskom kaznenom zakonodavstvu i bilj. 60.

⁹⁵ V. NOVOSELEC, 1999., 719 a) Krug fizičkih osoba za čija kaznena djela odgovara pravna osoba

⁹⁶ PIETH, MARK (2001) Internationale Anstöße zur Einführung einer strafrechtlichen Unternehmenshaftung in der Schweiz, *Schweizerische Zeitschrift für Strafrecht (ZStrR)* sv. 119, 1-17, 5.

⁹⁷ HEINE, 2001., 35.

tivne odgovornosti pravnih osoba, već se pravnoj osobi pripisuju već postojeće kaznene materijalnopravne kategorije individualne kaznene odgovornosti. Uz praktičnost vjerojatno je glavni razlog za rašireno prihvaćanje izvedene odgovornosti pravnih osoba vjerovanje da se njome posredno omogućuje zadržavanje načela krivnje i prilikom utvrđivanja odgovornosti pravne osobe. Ipak, čini se ispravnom primjedba iz njemačke doktrine da je krivnja kao pretpostavka za kaznu strogo osobni element koji *per definitionem* isključuje mogućnost uračunavanja tuđe krivnje odnosno tuđih radnji drugoj osobi.⁹⁸ Usprkos tome kazneni zakoni većine europskih država predviđaju izvedenu odgovornost pravnih osoba,⁹⁹ a takvo rješenje kaznene odgovornosti pravnih osoba predlagalo se i u *Corpus Juris* te u Zelenoj knjizi za zaštitu financijskih interesa Europske unije.

b. Autonomna kaznena odgovornost pravne osobe

*Autonomna*¹⁰⁰ kaznena odgovornost pravnih osoba još se naziva *neposrednom*,¹⁰¹ ili *originarnom*.¹⁰² Kod tog oblika odgovornosti pravna osoba odgovara za svoje vlastito ponašanje te za utvrđivanje njezine odgovornosti nije potrebno utvrđivati odgovornost ili krivnju pojedinih fizičkih osoba. Bitni razlozi koncipiranja autonomne odgovornosti pravnih osoba jesu tvrdnje da poduzeća djeluju kao organizacije, ona imaju autonomiju djelovanja, uključujući sposobnost mijenjanja svojih politika i stoga nisu jednostavan zbir pojedinaca koji za njih rade. Često se navedeni razlozi koriste za opravdanje uvođenja kaznene odgovornosti pravnih osoba uopće iako ti razlozi legitimiraju upravo autonomnu odgovornost pravnih osoba.

Glavni razlozi uvođenja autonomne kaznene odgovornosti pravnih osoba ipak su kriminalnopolitičke prirode. Sudska praksa često se susreće sa situacijama u kojima nije moguće iz pravnih ili stvarnih razloga utvrditi odgovornost fizičkih osoba. U tim slučajevima ako bi kazneno pravo utvrđivalo odgovornost pravne osobe isključivo na temelju utvrđene krivnje fizičke osobe, pravna osoba izbjegla bi kaznenu odgovornost i kaznu. Osim toga, utvrđivanje odgovornosti pravne osobe na temelju kaznenog djela odgovorne osobe primjerenije je

⁹⁸ LAMPE, ERNST-JOACHIM (1994) Systemunrecht und Unrechtssysteme, *Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft* (ZStW) 106 Heft 4, 683-745, 731; ZIESCHANG, FRANK (2003) Die strafrechtliche Verantwortlichkeit juristischer Personen im französischen Recht - Modellcharakter für Deutschland, *Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft* (ZStW) 115 Heft 1, 117-130,129.

⁹⁹ Primjerice kazneni zakoni Francuske, Finske, Portugala, Švedske, Danske.

¹⁰⁰ NOVOSELEC, 1999., 706.

¹⁰¹ DELMAS-MARTY / MANACORDA, 2000., 310.

¹⁰² HEINE, 2001, 36; ZEDER, 2001., 637.

manjim poduzećima. Obilježje suvremenih velikih korporacija jest podjela posla, funkcionalna decentralizacija i diferencijacija ovlasti, zbog čega na njezinu strukturu nije primjenjiva tradicionalna kaznenopravna slika u kojoj se počinjenje djela, informacije i moć odlučivanja nalaze u jednoj osobi.¹⁰³ S obzirom na to da navedena struktura i organizacija pravne osobe onemogućuje dokazivanje svih potrebnih elemenata krivnje odnosno kažnjivosti jednog pojedinca, za nju se u literaturi uvriježio pojam organizirane neodgovornosti (njem. *organisierte Unverantwortlichkeit*).¹⁰⁴ Autonomna kaznena odgovornost pravne osobe otklanja navedene praktične poteškoće jer nije ovisna o postojanju krivnje fizičke osobe. Zbog toga se taj model iz pragmatičkog i kriminalnopolitičkog aspekta smatra najboljim te se sve više zagovara u literaturi,¹⁰⁵ a u kombinaciji s izvedenom kaznenom odgovornošću normira je i sve veći broj država.¹⁰⁶

S druge strane, autonomna kaznena odgovornost normativno je najzahtjevnija i najveći je izazov za teoriju i praksu jer pretpostavlja stvaranje novih kaznenopravnih kategorija odgovornosti utemeljenih na ponašanju ili djelovanju pravnih osoba. Naime, suvremeno kontinentalno europsko pravo utemeljeno je na načelu *nulla poena sine culpa* i institutu individualne krivnje pojedinca čije subjektivne elemente, svijest i volju nije moguće po prirodi stvari prenijeti na autonomno delinkventno ponašanje pravnih osoba. S obzirom na to da pravne osobe nisu sposobne za kaznenopravnu krivnju, nužno je razviti nove oblike kaznene odgovornosti pravne osobe odnosno odrediti oblike ponašanja zbog kojih se pravnim osobama može uputiti socijalni prijekor.

U suvremenoj teoriji i zakonodavstvu razvila su se dva temeljna oblika autonomne kaznene odgovornosti. Prvi je odgovornost zbog nedostataka u organizaciji (njem. *Organisationsdefizite*)¹⁰⁷ koja se naziva krivnja zbog organizacije (njem. *Organisationsschuld, Organisationsverschulden*)¹⁰⁸ ili pogrešna organizacija upravljanja (njem. *fehlerhafte Verwaltungsorganisation*),¹⁰⁹ Drugi oblik autonomne kaznenopravne odgovornosti pravne osobe utemeljen je na propustu

¹⁰³ HEINE, 2001., 25.

¹⁰⁴ Ibid.; OTTO, HARRO (1993) *Die Strafbarkeit von Unternehmen und Verbänden*, Berlin: de Gruyter prema SEELMANN, KURT (1996) Bereich: Verbandsstrafbarkeit, *Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft (ZStW)* 108 Heft 3, 652-664, 653; LAMPE, 1994., 734; NOVOSELEC, 1999., 697-698.

¹⁰⁵ ZEDER, 2001, 637; PIETH, 2001., 12; HEINE, 2001, 36-39.

¹⁰⁶ Primjerice Engleska, Australija, Belgija, Finska, Švicarska.

¹⁰⁷ DANNECKER, GERHARD (2001) Zur Notwendigkeit der Einführung kriminalrechtlicher Sanktionen gegen Verbände: Überlegungen zu den Anforderungen und zur Ausgestaltung eines Verbandsstrafrechts, *Goldammer's Archiv für Strafrecht*, br. 3, 101-130, 117; PIETH, 2001., 11.

¹⁰⁸ V. HANS-JÜRGEN, SCHROTH (1993) *Unternehmen als Normadressaten und Sanktionssubjekte. Eine Studie zum Unternehmensstrafrecht*, Gießen: Brühl'scher Verlag, prema SEELMANN, 1996, 660; HEINE, 2001, 37; NOVOSELEC, 1999, 706.

¹⁰⁹ SCHLÜTER, 2000., 68.

u obvezama nadzora koje poduzeće (njem. *Überwachungsgarant*) ima prilikom poduzimanja određenih rizičnih radnji koje su tipične za određenu vrstu djelatnosti.¹¹⁰ U tom slučaju kazneno djelo rezultat je pogrešne procjene rizika uprave poduzeća. Oba ta oblika autonomne kaznene odgovornosti pravnih osoba normirana su od 2003. godine u švicarskom Kaznenom zakonu sljedećom odredbom: "... poduzeće će se kazniti neovisno o kažnjivosti fizičke osobe ako mu se može uputiti prijekor da nije poduzelo sve potrebne i predvide organizacijske mjere da bi spriječilo... kazneno djelo."¹¹¹ Tom avangardnom odredbom europskog kontinentalnog kaznenog prava inkriminirani su kako nedostaci u organizaciji poduzeća tako i pogrešna procjena rizika koji su rezultirali počinjenjem kaznenog djela.¹¹² Pri normiranju autonomne kaznene odgovornosti pravnih osoba švicarski se zakonodavac odlučio ograničiti ju samo na gospodarska djela navedena u relevantnim međunarodnim dokumentima.

5.2. Objektivna i subjektivna kaznena odgovornost pravne osobe

Drugo determinirajuće obilježje kaznene odgovornosti pravnih osoba jest je li ona objektivna ili subjektivna. To obilježje ne mora neposredno biti povezano s tim je li riječ o autonomnoj ili izvedenoj odgovornosti pravnih osoba jer i objektivna i subjektivna kaznena odgovornost pravnih osoba može biti i izvedena i autonomna. Međutim, u kaznenopravnim poredcima u kojima se kaznenopravna odgovornost temelji isključivo na krivnji, kao što je to s većinom europskih država, izvedena kaznena odgovornost pravnih osoba uvijek je i subjektivna.

a. Objektivna kaznena odgovornost pravne osobe

Objektivna odgovornost pravne osobe postoji ako se njezina kaznena odgovornost utvrđuje na temelju činjenice da je pravna osoba prouzročila povredu ili ugrožavanje određenog dobra odnosno izazvala posljedice čije je nastupanje zabranjeno kaznenim propisima. Utvrđuje se samo radnja (*actus reus*) odnosno posljedica, a ne i subjektivni odnos počinitelja prema djelu odnosno krivnja bez obzira na to je li riječ o izvedenoj ili autonomnoj odgovornosti. Objektivna izvedena kaznena odgovornost pravnih osoba postoji primjerice u engleskom pravu za tzv. *regulatory offences*. Za tu vrstu kaznenih djela i

¹¹⁰ V. HEINE, 2001., 38.

¹¹¹ Art. 100 ^{quater} Strafgesetzbuch.

¹¹² V. PIETH, 2001., 11-15.

individualni počinitelji kažnjavaju se na temelju objektivne odgovornosti (eng. *strict liability*) pa se ona i pripisuje pravnim osobama. I u kontinentalnoj Europi postoje teoretičari koji zastupaju objektivnu odgovornost pravnih osoba opravdavajući je nužnosti očuvanja određenih pravnih dobara (njem. *Rechtsgüternotstand*).¹¹³ Naša kaznenopravna teorija i praksa jedinstveno i čvrsto odbija uvođenje objektivne odgovornosti u kazneno pravo.¹¹⁴

b. Subjektivna kaznena odgovornost pravne osobe

Subjektivna odgovornost pravne osobe postoji kada se utvrđuje subjektivni odnos počinitelja prema djelu. Kod ove vrste odgovornosti postoji bitna razlika između izvedene i autonomne odgovornosti. U slučaju subjektivne izvedene odgovornosti utvrđuje se krivnja pojedinca koji je počinio kazneno djelo, dakle njegov psihički odnos prema djelu kroz elemente svijesti i volje, te se oblik krivnje koji se utvrdi kod individualnog počinitelja, dakle namjera ili nehaj, pripisuju pravnoj osobi. Dakle, izvedena subjektivna odgovornost zadržava se u okvirima tradicionalnih kaznenopravnih dogmatskih instituta.

Međutim, kao što je već navedeno, danas su u kaznenopravnoj teoriji razvijeni i oblici autonomne subjektivne odgovornosti pravnih osoba koji se temelje na novokonstruiranim elementima subjektivne odgovornosti utemeljenim na ponašanju pravne osobe (eng. *corporate mens rea*).¹¹⁵ Jedna od njih je grupni duh ili kriminalni stav pravne osobe (njem. *Gruppengeist, kriminelle Verbandsattitüde*) odnosno kultura korporacije (eng. *corporate culture*) prema kojoj duh, stav ili ozračje koje vlada u pravnoj osobi podržava ili potiče kriminalitet.¹¹⁶ Ta teorijska koncepcija razvijena je u SAD-u, a prvi put normirana je u australskom kaznenom zakonu iz 1995. godine. Prema njemu ovlasti odgovornih osoba nisu samo izričite, već i konkludentne ili implicitne, a postojanje *corporate culture* koja tolerira kršenje zakona ili čak nedostatna kultura poštovanja normi dovoljna je za utemeljenje odgovornosti. Time je napravljen korak prema utvrđivanju neizravne namjere ili nehaja na temelju povrede obveze na organizacijsku pažnju (njem. *organisationelle Sorgfaltspflichtverletzung*).¹¹⁷

¹¹³ Tako *Schünemann*, prema: LAMPE, 1994., 730-731.

¹¹⁴ O objektivnoj odgovornosti pravne osobe v. NOVOSELEC, 1999., 702-703.

¹¹⁵ V. KURTOVIĆ, 2002., 50.

¹¹⁶ V. *Schünemann* prema LAMPE, 1994., 731, 733; DANNECKER, 2001., 110; NOVOSELEC, 1999., 697.

¹¹⁷ PIETH, 2001., 6.

5.3. Supsidijarna i kumulativna kaznena odgovornost fizičke i pravne osobe

Razlikovno obilježje supsidijarnog ili kumulativnog modela sastoji se u tome odgovara li za počinjeno kazneno djelo samo fizička ili pravna osoba ili za jedno kazneno djelo mogu odgovarati i fizička i pravna osoba. U oba modela odgovornost fizičke i pravne osobe je konkurirajuća, ali u supsidijarnom modelu utvrđena odgovornost jedne osobe isključuje odgovornost druge, dok u kumulativnom modelu odgovaraju obje osobe za isto kazneno djelo.¹¹⁸ Pri analiziranju tih modela važno je upozoriti da je riječ o zakonodavnim modelima, a ne o kažnjavanju počinitelja u konkretnim kaznenim postupcima. Tako, primjerice, i u kumulativnom modelu može doći do kažnjavanja samo pravne osobe ako nije moguće, primjerice zbog nemogućnosti njezine identifikacije, utvrditi odgovornost fizičke osobe.

U starijem hrvatskom prijestupovnom pravu vrijedio je model supsidijarne odgovornosti fizičke osobe prema kojem je za kažnjiva djela odgovarala pravna osoba, a tek ako se nije mogla utvrditi njezina odgovornost, postupak se vodio protiv fizičke osobe. Tako je i prema Zakonu o privrednim prijestupima sve do 1973. godine primarno za privredni prijestup odgovarala pravna osoba, a tek supsidijarno fizička osoba. Razlog tome je što su privredni prijestupi tretirani kao posebna vrsta kažnjivih radnji ili delikata pravnih osoba. Novelom Zakona o privrednim prijestupima iz 1973. godine kao i prema Zakonu o privrednim prijestupima iz 1977. godine postaje kumulativno kažnjiva radnja i pravne i odgovorne osobe.¹¹⁹

Prema modelu supsidijarne odgovornosti pravne osobe za kazneno djelo nije potrebno kazniti pravnu osobu ako se može utvrditi odgovornost fizičke osobe. Taj model danas ima svoje pobornike među teoretičarima koji ističu da je kažnjavanje pravne osobe u slučajevima kada se može utvrditi individualni počinitelj “dogmatski sporna i kriminalno politički štetna mjera”.¹²⁰ Pravna osoba čija je odgovornost supsidijarna odgovornosti fizičke osobe u literaturi se naziva dopunskim počiniteljem (njem. *Ersatz Täter*).¹²¹

Svi međunarodni dokumenti koji zahtijevaju uvođenje odgovornosti pravnih osoba za kaznena djela isključuju supsidijarnu odgovornost fizičkih osoba.¹²²

¹¹⁸ Usp. SCHLÜTER, 2000., 69-79.

¹¹⁹ ŠEPAROVIĆ, ZVONIMIR (1977) Sustav odgovornosti subjekata udruženog rada, *Naša zakonitost*, br. 6-7, 81-99, 89.

¹²⁰ Schünemann i Alwart, prema: ALWART, HEINER (1993) Strafrechtliche Haftung des Unternehmens – vom Unternehmenstäter zum Täterunternehmen, *Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft (ZStW)* 105 Heft 4, 752-773, 768.

¹²¹ SCHLÜTER, 2000., 77.

¹²² V. ovdje *supra*, poglavlje 3. Obveze u međunarodnom i europskom pravu

U njima se izričito navodi da odgovornost pravne osobe za kazneno djelo nema utjecaja ili ne oslobađa odgovornosti fizičke osobe koje su počinile, poticale ili sudjelovale u počinjenju tog kaznenog djela. Kaznenoprocenke implikacije kumulativne odgovornosti pravne i fizičke osobe su da se kazneni postupak mora voditi protiv obje osobe bez obzira na to je li riječ o jedinstvenom postupku ili ne te da pokretanje kaznenog postupka protiv pravne osobe ne isključuje kazneni progon fizičke, i obrnuto.

Sukladno međunarodnim obvezama, države u pravilu propisuju kumulativnu odgovornost fizičke i pravne osobe za kazneno djelo. U slučaju normiranja modela izvedene subjektivne odgovornosti, kumulativni model se pretpostavlja jer utvrđivanje odgovornosti pravne osobe ovisi o krivnji odgovorne osobe.¹²³ Međutim, kumulativna odgovornost fizičke i pravne osobe za počinjeno kazneno djelo nije zajednička niti se smatra sudioništvom odnosno pomaganjem ili poticanjem. Više je riječ o nekoj vrsti paralelnog počiniteljstva (njem. *Nebentäterschaft*)¹²⁴ jer odgovorna osoba ima svoje individualne obveze koje se razlikuju od dužnosti pravne osobe.¹²⁵

6. Zakon o odgovornosti pravnih osoba za kaznena djela u Republici Hrvatskoj

a. Kaznena odgovornost pravnih osoba u Hrvatskoj iz povijesnog aspekta

Kaznena odgovornost pravnih osoba u hrvatski će pravni poredak biti prvi put uvedena Zakonom o odgovornosti pravnih osoba za kaznena djela (dalje: ZOPOK) od 16. rujna 2003. koji će stupiti na snagu 24. ožujka 2003.¹²⁶ Međutim, normativni tragovi te počeci stručne rasprave o toj problematici datiraju još od 50-ih godina prošlog stoljeća. Kao povijesna zanimljivost može se navesti da je bivša Jugoslavija odmah nakon Drugog svjetskog rata uvela krivičnu odgovornost pravnih osoba za poduzeća iz predratne Jugoslavije za koju je kao jedina kazna bila propisana konfiskacija imovine.¹²⁷ Radilo se o političkoj instrumenta-

¹²³ NOVOSELEC, 1999., 718.

¹²⁴ SCHLÜTER, 2000., 73.

¹²⁵ DANNECKER, 2001., 124.

¹²⁶ Zakon o odgovornosti pravnih osoba za kaznena djela Hrvatski je sabor donio 11. rujna 2003., Predsjednik Republike ga je promulgirao 16. rujna 2003., objavljen je 24. rujna 2003. u Narodnim novinama br. 151 te prema članku 37. stupa na snagu šest mjeseci od dana objave, dakle 24. ožujka 2003.

¹²⁷ Kaznenu odgovornost pravnih osoba predviđali su: Zakon o suzbijanju nedopuštene špekulacije i privredne sabotaže od 23. IV. 1945. u čl. 9. st. 3. (Sl. 1. DFJ 26/45) kao i njegova novelirana verzija nazvana Zakon o suzbijanju nedopuštene trgovine, nedopuštene špekulacije i

lizaciji kaznenog prava u cilju oduzimanja imovine kapitalističkim poduzećima, a kada su nakon nacionalizacije privatnih poduzeća 1946. i 1948. godine pravne osobe na koje su se odnosili ti propisi prestale postojati, oni su postali bespredmetni. Naravno da tadašnja krivična odgovornost pravnih osoba nema nikakvih dodirnih točaka s kaznenom odgovornošću pravnih osoba koja se sada uvodi u hrvatsko pravo.¹²⁸ Nakon te kratke epizode formalnopravno nestaje krivična odgovornost pravnih osoba iz krivičnog prava. Naime, iako je Nacrt krivičnog zakona iz 1951. godine sadržavao odredbe o krivičnoj odgovornosti pravnih osoba,¹²⁹ od njih se naknadno odustalo. U to se vrijeme za uvođenje kaznene odgovornosti pravnih osoba posebno zalagao Zlatarić te iznenađuje i pola stoljeća poslije aktualnost njegovih radova na tu temu.¹³⁰ Nakon što su 1954. godine¹³¹ uvedeni privredni prijestupi kao kažnjiva ponašanja pravnih osoba i njihovih odgovornih osoba na području privrednog i financijskog poslovanja, rasprava u stručnoj javnosti usredotočila se na prijestupovnu odgovornost pravnih osoba.¹³²

Republika Hrvatska je 1991. godine¹³³ preuzela Zakon o privrednim prijestupima iz 1977. godine¹³⁴ prema kojem se odgovornost pravnih osoba za privredni prijestup utvrđivala u postupku o privrednim prijestupima koji se vodio pred trgovačkim sudovima. Odgovornost pravnih osoba za privredne prijestupe u

privredne sabotaže od 11. VII. 1946. u čl. 11. (Sl. l. FNRJ 56/46), zatim Zakon o krivičnim djelima protiv naroda i države od 9. VII. 1946. (Sl. l. FNRJ 54/46) u čl. 10. te Krivični zakonik – Opći dio od 4. XII. 1947. u čl. 16. V. ZLATARIĆ, BOGDAN (1955) Problemi privrednih delikata, *Naša zakonitost*, br. 2, 49-72, 65, i izvori navedeni u bilješci 31.

¹²⁸ NOVOSELEC, 1999., 710.

¹²⁹ PERIĆ, OBRAD (1986) Funkcija privrednih prestupa u našem pravnom sistemu i elementi za razgraničenje od ostalih kategorija kaznenih delikata, *Pravo – teorija i praksa*, br. 10-11, 21-32; 22.

¹³⁰ V. ZLATARIĆ, 1955.; 54, 66 i sl.; ZLATARIĆ, BOGDAN (1959) Krivična odgovornost pravnih osoba po jugoslavenskom pozitivnom pravu, *Zbornik PFZ* br. 1-2, 120-131.

¹³¹ Zakon o privrednim sudovima od 5. VII. 1954. Ti su sudovi sudili prema brojnim uredbama koje su propisivale kažnjiva djela socijalističkih privrednih poduzeća a koja su u teoriji i praksi nazvana privredni prijestupi. Godine 1960. donesen je i prvi Zakon o privrednim prijestupima (Sl. list FNRJ 16/60). V. ZLATARIĆ, 1959., 123. Popis uredbi v. ZLATARIĆ, 1955., 65, bilj. 32.

¹³² Primjerice: ŠEPAROVIĆ, ZVONIMIR (1977) Sustav odgovornosti subjekata udruženog rada, *Naša zakonitost*, br. 6-7, 81-99; VRHOVŠEK, MIROSLAV (1982) Krivična odgovornost pravnih lica sa osvrtom na odgovornost za privredne prestupe u SFRJ, *Naša zakonitost*, br. 10, 34-2; PERIĆ, 1986., 21-32; PROSTRAN, ČEDOMIR (1986) Aktualna pitanja odgovornosti za privredne prestupe, *Pravo – teorija i praksa*, br. 10-11, 136-144; KOS, JOSIP (1991) *Privredni prijestupi*, Zagreb: Narodne novine, 31-73.

¹³³ Narodne novine 53/91.

¹³⁴ Zakon o privrednim prijestupima koji je Republika Hrvatska preuzela objavljen je u Službenom listu SFRJ 10/86, a naknadne izmjene i dopune objavljene su u Sl. listu SFRJ 74/87, 57/89 i 3/90.

našoj je literaturi detaljno obrađena, a aktualizirana je upravo tijekom priprema za donošenje ZOPOK-a jer je radna skupina svoja rješenja temeljila, *inter alia*, i na iskustvima našeg sudovanja zbog privrednih prijestupa.¹³⁵ Osim za privredne prijestupe, pravne osobe su odgovarale i za prekršaje. Nakon abrogacije Zakona o privrednim prijestupima stupanjem na snagu 1. listopada 2002. Zakona o prekršajima (čl. 266. st. 1.)¹³⁶ kojim su ukinuti privredni prijestupi odnosno prenormirani su u prekršaje (čl. 266. st. 2.), preostala je jedino prekršajna odgovornost pravnih osoba o kojoj odlučuju prekršajni sudovi u prekršajnom postupku.

O potrebi razmatranja i uvođenja kaznene odgovornosti pravnih osoba u naš pravni poredak već se zadnjih desetak godina upozorava u našoj stručnoj javnosti, iako je hrvatski zakonodavac pri donošenju novog Kaznenog zakona iz 1997. godine posve ignorirao to pitanje. Na zaobilaženje te problematike upozorio je još 1995. godine Bačić,¹³⁷ a poslije i Novoselec.¹³⁸ Bačić je izbjegavanje hrvatskog zakonopisca da zauzme stav u odnosu prema kaznenoj odgovornosti označio “najvećom crnom točkom” Nacrta prijedloga kaznenog zakona iz 1997. godine, a on se u svome alternativnom nacrtu Općeg dijela Krivičnog zakonika RH načelno zalagao za uvođenje kaznene odgovornosti pravnih osoba.¹³⁹

Vlada Republike Hrvatske odlučila je staviti na dnevni red pitanje odgovornosti pravnih osoba 2001. godine kada je Ministarstvo pravosuđa, uprave i lokalne samouprave osnovalo radnu skupinu za izradu Prijedloga zakona o odgovornosti pravnih osoba za kaznena djela čiji je voditelj bio profesor kaznenog prava na Pravnom fakultetu u Zagrebu dr. sc. Petar Novoselec.¹⁴⁰ Kao što

¹³⁵ V. NOVOSELEC, PETAR (2002) Odgovornost pravnih osoba za kaznena djela – značajna novost u hrvatskom pravnom sustavu, *Pravo u gospodarstvu*, br. 4, 104-130, 109-110.

¹³⁶ Narodne novine 88/02.

¹³⁷ BAČIĆ, FRANJO (1995) Nacrt Kaznenog zakonika Republike Hrvatske iz listopada 1995. godine: kritičke primjedbe na opći dio, *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, br. 1, 311-344, 317. V. i BAČIĆ, FRANJO (1995) Marginalije uz novi Kazneni zakon, *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, br. 2, 419-435, 422.

¹³⁸ V. NOVOSELEC, 1999., 701.

¹³⁹ BAČIĆ, FRANJO (1996) Moj alternativni nacrt Općeg dijela Krivičnog zakonika Republike Hrvatske, *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, br. 1, 127-142, 135.

¹⁴⁰ Ministar pravosuđa, uprave i lokalne samouprave donio je 27. siječnja 2001. rješenje o osnivanju radne skupine za izradu Prijedloga Zakona o odgovornosti pravnih osoba za kaznena djela. Osim prof. dr. sc. Petra Novoselca, ostali članovi radne skupine bili su prof. dr. sc. Jakša Barbić – profesor trgovačkog prava na Pravnom fakultetu u Zagrebu, prof. dr. sc. Anita Kurtović – profesorica kaznenog prava na Pravnom fakultetu u Splitu, Dražen Tripalo – sudac Županijskog suda u Zagrebu, Senka Diklić – sutkinja Prekršajnog suda u Zagrebu, doc. dr. Davor Derenčinović – docent na Katedri kaznenog prava Pravnog fakulteta u Zagrebu, doc. dr. Zlata Đurđević – docentica na Katedri kaznenog procesnog prava Pravnog fakulteta u Zagrebu.

je navedeno u obrazloženju Konačnog prijedloga toga zakona, radna skupina koristila se u izradi zakonskog prijedloga zakonodavnim rješenjima i iskustvima zemalja koje su uvele odgovornost pravnih osoba za kaznena djela¹⁴¹ kao i iskustvima domaćih sudova u postupcima o privrednim prijestupima.¹⁴² Zakon je prošao tri čitanja tijekom kojih se u Hrvatskom saboru vodila iscrpna rasprava od načelnih pitanja o potrebi, ustavnosti i sukladnosti uvođenja kaznene odgovornosti pravnih osoba s našom pravnom tradicijom do detaljnih analiza i primjedbi na pojedine prijedloge zakonskih odredbi ili formulacija.

b. Naziv Zakona

Naziv zakona kojim se u Republici Hrvatskoj uvodi kaznena odgovornost pravnih osoba jest: Zakon o odgovornosti pravnih osoba za kaznena djela. Zakonopisac se dvojio između tog naziva i naziva: Zakon o kaznenoj odgovornosti pravnih osoba. Prevladalo je mišljenje da bi zadnjenavedeni naziv mogao dovesti do zabune o kakvoj se vrsti odgovornosti radi jer u nas pravne osobe odgovaraju i kažnjavaju se i za prekršaje. Osim toga, pojam kaznene odgovornosti u našoj je teoriji kao i u Kaznenom zakonu iz 1997. godine zamijenjen pojmom krivnje. Međutim, izabranom nazivu iz poredbenopravnog aspekta mogla bi se staviti primjedba da odgovornost pravnih osoba za kaznena djela ne mora biti kaznenopravna, već može biti i upravnoopravna ili prekršajna kao što je to slučaju u Njemačkoj. Tim se argumentom koriste i protivnici uvođenja kaznene odgovornosti pravnih osoba otklanjajući obveze koje proizlaze iz međunarodnih dokumenata upravo zato što se u njima zahtijeva uvođenje "odgovornosti pravnih osoba za kaznena djela".¹⁴³ U ovom radu dalje će se govoriti o kaznenoj odgovornosti pravnih osoba jer je to u našem pravnom poretku odgovarajući termin za odgovornost pravnih osoba za kaznena djela koja se utvrđuje u kaznenom postupku. Bez obzira na izbjegavanje upotrebe pojma "kaznena odgovornost", ovaj je zakon pred našu kaznenopravnu teoriju postavio problem dogmatskog koncipiranja kaznenopravne odgovornosti pravnih osoba i njegova vraćanja u kazneno pravo.

¹⁴¹ Prije svega francuskim Kaznenim zakonom iz 1994., njemačkim Zakonom o prekršajima, slovenskim Zakonom o odgovornosti pravnih osoba za kaznena djela iz 1999. kao i međunarodnim dokumentima koji obvezuju na uvođenje te vrste odgovornosti te relevantnom odredbom i *Corpus Juris*.

¹⁴² V. Konačni prijedlog zakona o odgovornosti pravnih osoba za kaznena djela, Zagreb, prosinac 2002., 15.

¹⁴³ V. *supra*, 3.3.1. Drugi protokol Konvencije za zaštitu financijskih interesa Europskih zajednica, c. Pravna priroda odgovornosti pravnih osoba

c. Predmet Zakona

ZOPOK je relativno kratak zakon koji sadržava 37 članaka raspodijeljenih u četiri glave. U prvoj glavi pod nazivom osnovne odredbe uređuje se predmet Zakona (čl. 1.) i primjena drugih propisa kaznenog zakonodavstva u kaznenim postupcima prema pravnim osobama (čl. 2.). Predmet ZOPOK-a su pretpostavke kažnjivosti pravnih osoba za kaznena djela (glava II.), kazne i druge kaznenopravne sankcije koje se mogu izreći pravnim osobama (glava III.) i kazneni postupak prema pravnim osobama (glava IV.).

S obzirom na to da ZOPOK sadržava kaznenomaterijalnopravne i kaznenoprocenopravne odredbe, bilo je nužno riješiti njihov odnos prema drugim propisima kaznenopravnog zakonodavstva. ZOPOK je u odnosu prema njima *lex specialis* jer su njime riješena samo ona kaznenopravna pitanja koja su specifična za pravne osobe. Prema pravilu *lex specialis derogat legi generali* odredbe ZOPOK-a imaju prednost primjene pred drugim kaznenopravnim propisima. Stoga ZOPOK propisuje *supsidijarnu* primjenu u kaznenom postupku prema pravnim osobama određaba Kaznenog zakonika, Zakona o kaznenom postupku i Zakona o Uredu za suzbijanje korupcije i organiziranog kriminaliteta za pitanja koja nisu riješena ZOPOK-om (čl. 2.).

7. KAZNENA ODGOVORNOST PRAVNIH OSOBA PREMA ZOPOK-U

Temeljna četiri pitanja uređenja kaznene odgovornosti pravnih osoba o kojima se morao izjasniti i hrvatski zakonodavac jesu: a) krug pravnih osoba s kaznenom odgovornošću, b) model kaznene odgovornosti (izvedena/autonomna, subjektivna/objektivna, supsidijarna/kumulativna), c) krug fizičkih osoba za čije radnje pravna osoba odgovara (kod izvedene odgovornosti), d) kaznena djela za koja pravna osoba odgovara.

a. Pravne osobe s kaznenom odgovornošću - personalno važenje Zakona

Već iz naslova Zakona proizlazi da se on ne primjenjuje na sva udruženja građana odnosno društvene tvorevine, već samo na pravne osobe. Međutim, *ratione personae* Zakona još je uža jer, kao što ćemo vidjeti, kaznenu odgovornost ne mogu imati sve pravne osobe. Svojstvo pravne osobe da bude kazneno odgovorna za ponašanje koje predstavlja kazneno djelo mogla bi se nazvati i *kaznenopravna ili kaznena sposobnost pravnih osoba* kao podvrsta deliktne sposobnosti pravnih osoba.

Pravne su osobe društvene tvorevine kojima je pravni poredak priznao pravnu sposobnost odnosno koje mogu biti nositelji prava i obveza.¹⁴⁴ Pravne osobe u Republici Hrvatskoj možemo podijeliti na pravne osobe javnog prava i pravne osobe privatnog prava.¹⁴⁵ Pravne osobe javnog prava su one koje ostvaruju javne ciljeve i interese, financiraju se iz sredstava državnog proračuna, njihovo osnivanje, kontrolu i upravljanje provodi država te imaju javna ovlaštenja. U njih ubrajamo državu, jedinice lokalne samouprave i uprave, javna poduzeća, ustanove koje se financiraju iz državnog proračuna i dr. Pravne osobe privatnog prava su trgovačka društva, ustanove, udruge, zadruge, sindikati, političke stranke, privatne zaklade i fundacije, fondovi i dr. Društvene tvorevine razlikuju se s obzirom na način na koji postaju pravne osobe. Država je svojim postojanjem pravna osoba, jedinice lokalne samouprave stječu pravnu osobnost izravno propisom, a privatnopravne osobe upisom u sudski registar (gospodarski subjekti) odnosno registar koji se vodi kod nadležnog tijela državne uprave.¹⁴⁶

ZOPOK se primjenjuje na domaće i na strane pravne osobe koje se prema hrvatskom pravu smatraju pravnim osobama (čl. 1. st. 2.). Tim propisom uveden je kao kriteriji određivanja personalnog važenja ZOPOK-a postojanje pravne osobnosti društva prema hrvatskom pravu bez obzira na to je li riječ o domaćem ili stranom društvu. Društva koja prema hrvatskom pravu nemaju pravnu osobnost jesu tajno društvo i ortakluk¹⁴⁷ te udruga koja nema svojstvo pravne osobe (čl. 3. Zakona o udrugama), pa ona nisu kaznenopravno sposobna. Strana pravna osoba je ona koja ima sjedište izvan Republike Hrvatske (čl. 612. st. 1. Zakona o trgovačkim društvima). Na nju će se primjenjivati ZOPOK ako je riječ o društvu kojem je priznata pravna osobnost prema hrvatskom pravu bez obzira na to ima li ono u domicilnoj državi status pravne osobe. Tako primjerice u njemačkom pravu postoje "osobna društva s nepotpunom pravnom sposobnošću" koja u Njemačkoj nemaju pravnu osobnost, ali bi je imala prema hrvatskom pravu pa će se na njih primjenjivati ZOPOK.¹⁴⁸ Ovaj zakon ima šire personalno važenje od novog Zakona o prekršajima koji se također primjenjuje na strane pravne osobe (čl. 54.), ali ih ne određuje prihvaćajući time kriterij registracije sjedišta u inozemstvu prema Zakonu o trgovačkim društvima.

¹⁴⁴ VEDRIŠ, MARTIN / KLARIĆ, PETAR (2001) *Građansko pravo*, peto izdanje, Zagreb: Narodne novine, 37.

¹⁴⁵ Postoji i podjela na korporacije i zaklade. *Korporacija* je organizirana zajednica osoba koja je samostalan pravni subjekt različit od pojedinih članova korporacije. Težište korporacije je na skupu osoba, a ne imovini. Korporacije su primjerice dionička ili akcionarska društva. *Zaklada* je za određenu svrhu namijenjena imovinska masa kojoj je pravnim poretom priznata pravna osobnost. *Fundacija* je vrsta zaklade koja se osniva za razdoblje do pet godina. V. *ibid.*, 53-54.

¹⁴⁶ *Ibid.*, 48-49.

¹⁴⁷ BARBIĆ, JAKŠA (1999) *Pravo društava*, knjiga prva: Opći dio, Zagreb: Organizator, 127.

¹⁴⁸ Detaljnije v. NOVOSELEC, 2002., 120.

Razlog ekstenzivnijeg rješenja ZOPOK-a je u tome što je zakonopisac smatrao da je kriterij sjedišta ispravan za legalnu djelatnost trgovačkih društava, ali da je kriminalnu djelatnost stranih društava i zajednica potrebno inkriminirati i kada one nisu pravne osobe prema stranom pravu.¹⁴⁹

Ipak, na jednu kategoriju pravnih osoba ZOPOK se ne primjenjuje. Prema članku 6., koji normira isključenje i ograničenje odgovornosti pravnih osoba, Republika Hrvatska i jedinice lokalne i područne (regionalne) samouprave kada izvršavaju javne ovlasti ne mogu se kazniti za kazneno djelo. Isključenje države i njezinih jedinica logična je posljedica činjenice da *ius puniendi* pripada isključivo državi pa bi suprotno rješenje rezultiralo apsurdnom situacijom u kojoj bi država kažnjavala samu sebe. U slučaju novčane kazne to bi značilo puko prelijevanje proračunskih sredstava iz jedne proračunske stavke u drugu. Isključenje kaznene odgovornosti “države i drugih javnih tijela u izvršavanju državnih ovlasti” predviđa i Drugi protokol Konvencije za zaštitu financijskih interesa (čl. 1.d.), a takvo su rješenje prihvatila i druga europska zakonodavstva. Međutim, kaznenopravna nesposobnost teritorijalnih jedinica vrijedi samo kada postupaju *iure imperii* odnosno kada obavljaju javne poslove. Kada postupaju *iure gestionis* odnosno kada se pojavljuju kao ravnopravni subjekti u gospodarskim djelatnostima, ZOPOK i za jedinice lokalne i područne (regionalne) samouprave utvrđuje kaznenu odgovornost (čl. 6. st. 2.).

Pitanje kaznene odgovornosti može se postaviti i za društvo koje se nalazi u osnivanju odnosno koje prestaje postojati. *Preddruštvo* koje je prethodnik trgovačkog društva nema pravnu osobnost pa ni kaznenu sposobnost, ali nakon osnivanja može odgovarati za kaznena djela preddruštva ako je riječ o trajnom kaznenom djelu ili kaznenom djelu s iterativnom strukturom.¹⁵⁰ Suprotno tome, promjena statusa pravne osobe u obliku prestanka njezinog postojanja tijekom ili nakon kaznenom postupka ne ukida njezina kaznenu sposobnost. Kako bi se spriječilo izbjegavanje kaznenog progona i kažnjivosti promjenom statusa osobe, posebice fiktivnim prestankom pravne osobe, ZOPOK je propisao da će se kazna i druge sankcije i mjere u navedenim slučajevima izreći odnosno izvršiti prema njezinu sveopćem pravnom sljedniku (čl. 7. st. 1. i 2.). Isto tako, pravna osoba u stečaju kazneno je odgovorna za kaznena djela počinjena prije pokretanja ili tijekom postupka stečaja (čl. 7. st. 3.). Tijekom postupka stečaja pravna osoba može nastaviti svoju djelatnost, a odgovorna osoba je stečajni upravitelj.¹⁵¹

¹⁴⁹ Usp. KURTOVIĆ, 2002., 56.

¹⁵⁰ V. NOVOSELEC, 2002., 119.

¹⁵¹ V. Ibid., 120; KURTOVIĆ, 2002., 57.

b. Model izvedene, subjektivne i kumulativne kaznene odgovornosti pravnih osoba

Normirajući prvi put kaznenu odgovornost pravnih osoba, hrvatski zakonodavac se odlučio za model izvedene kaznene odgovornosti pravnih osoba. To proizlazi iz odredbe članka 3. ZOPOK koja propisuje da će se *pravna osoba kazniti za kazneno djelo odgovorne osobe*. U toj odredbi kažnjivost pravne osobe utemeljena je na protupravnom djelu¹⁵² kao elementu kaznenog djela fizičke osobe. Element krivnje kao pretpostavka kažnjivosti pravne osobe dodan je u članku 5. prema kojem se *odgovornost pravne osobe temelji na krivnji odgovorne osobe*. Tom odredbom ustanovljena je subjektivna i kumulativna kaznena odgovornost pravnih osoba. Dakle, da bi se mogla utvrditi kaznena odgovornost pravne osobe, potrebno je da se utvrdi da je odgovorna osoba počinila protupravnu radnju kaznenog djela i da se utvrdi njezina krivnja sa svim sastojcima. Nakon toga će sud uračunati krivnju odgovorne osobe zbog počinjenog kaznenog djela pravnoj osobi te će doći do kumulativne odgovornosti fizičke i pravne osobe za isto kazneno djelo. Ako sud utvrdi da kod odgovorne osobe postoji neki od razloga isključenja protupravnosti, neubrojivosti, neotklonjiva stvarna ili pravna zabluda odnosno da djelo nije počinjeno s propisanim oblikom krivnje (namjera, nehaj), neće se moći utvrditi ni kaznena odgovornost pravne osobe.

Međutim, ZOPOK ipak nije rigidno proveo načelo krivnje prema kojem bi u svim slučajevima utvrđenje krivnje odgovorne osobe moralo prethoditi kaznenoj odgovornosti pravne osobe. Naime, u stavku 2. članka 5. propisano je da će se *pravna osoba kazniti za kazneno djelo odgovorne osobe i u slučaju kad se utvrdi postojanje pravnih ili stvarnih zapreka za utvrđivanje odgovornosti odgovorne osobe*. Dakle, u pojedinim situacijama bit će moguće da sud utvrdi odgovornost pravne osobe iako nije mogao utvrditi krivnju odgovorne osobe iz pravnih ili stvarnih zapreka. Primjer pravnih zapreka za utvrđivanje krivnje odgovornih osoba je imunitet, amnestija ili pomilovanje, a stvarne zapreke su primjerice smrt, raspravna nesposobnost odgovorne osobe ili nemogućnost identifikacije počinitelja. Stoga se pod pojmom zapreka za utvrđivanje odgovornosti podrazumijevaju procesnopravne smetnje za vođenje kaznenog postupka, a ne sve pravne zapreke za utvrđivanje krivnje.

Uvodeći odredbu o iznimnom utvrđivanju odgovornosti pravne osobe i bez utvrđene krivnje odgovorne osobe, zakonodavac nije uveo model autonomne odgovornosti pravne osobe. Naime, naši teoretičari smatraju da se u tom slučaju radi o pretpostavljenoj krivnji odgovorne osobe¹⁵³ te će sud pretpostaviti

¹⁵² NOVOSELEC, 2002., 116.

¹⁵³ Tako NOVOSELEC, 2002., 118; KURTOVIĆ, 2002., 53.

postojanje krivnje odgovorne osobe i nju će uračunati pravnoj osobi. Dakle, i dalje je riječ o modelu izvedene odgovornosti pravne osobe, samo se njezina odgovornost izvodi iz pretpostavljene krivnje odgovorne osobe.

Pitanje kažnjavanja pravnih osoba bez utvrđenja krivnje odgovorne osobe bilo je najkontroverznije pitanje kaznene odgovornosti pravnih osoba tijekom izrade zakona, u zakonodavnoj proceduri, a to će se sigurno potvrditi i u našoj sudskoj praksi. Radna skupina u više je navrata raspravljala o potrebi uvođenja i mogućnosti realizacije navedenog rješenja. Razlozi *pro* bili su kriminalno-političke i međunarodnopravne prirode. Isključiva ovisnost odgovornosti pravne osobe o krivnji odgovorne osobe dovela bi u brojnim slučajevima do nekažnjivosti pravne osobe, primjerice kad se ne može utvrditi koja je odgovorna osoba počinila kazneno djelo, što bi bilo, kako se to ističe u obrazloženju zakona, kriminalnopolitički neprihvatljivo. Osim toga i Preporuka Vijeća Europe o odgovornosti poduzeća za kaznena djela¹⁵⁴ ističe potrebu za kažnjavanjem pravne osobe i kada je odgovorna osoba sudu nepoznata. Razlozi *contra* bili su doktrinarne i dokazne prirode. Isticalo se da je to rješenje protivno načelu krivnje koje je temeljno načelo našeg kaznenog prava i da je upitno na koji će način sudovi utvrđivati pretpostavljenu krivnju odgovorne osobe.

Iako ne jednoglasno,¹⁵⁵ radna je skupina, potaknuta kriminalnopolitičkim razlozima, međunarodnopravnim obvezama i poredbenopravnim rješenjima,¹⁵⁶ odlučila prihvatiti uračunavanje pretpostavljene krivnje pravnoj osobi.¹⁵⁷ Nakon što je to rješenje na prijedlog Odbora za zakonodavstvo Hrvatskog sabora prvo brisano, a zatim ponovno vraćeno, ono je ipak ušlo u Konačni prijedlog zakona. Ustanovljivanje pravnih standarda utvrđivanja pretpostavljene krivnje odgovorne osobe zadatak je koji čeka našu sudsku praksu.

c. Odgovorna osoba

Izborom modela izvedene kaznene odgovornosti pravnih osoba postavlja se pitanje čija se krivnja može uračunati pravnoj osobi odnosno koje su to fizičke osobe za čije radnje odgovara pravna osoba. Zakon u članku 3. kaže da će se pravna osoba kazniti za kazneno djelo *odgovorne osobe*. S obzirom na to da se određivanjem pojma odgovorne osobe određuju pretpostavke kažnjivosti pravne osobe, ZOPOK u članku 4. definira pojam odgovorne osobe propisujući da je to *fizička osoba a) koja vodi poslove pravne osobe ili b) kojoj je povjereno obavljanje poslova iz područja djelovanja pravne osobe*. Osobe koje vode poslove pravne osobe su fizičke osobe s ovlastima zastupanja i sklapanja poslova

¹⁵⁴ V. ovdje *supra*, poglavlje 3.2. Vijeće Europe.

¹⁵⁵ Kritiku v. DERENČINOVIĆ, 2003., 54.

¹⁵⁶ V. NOVOSELEC, 2002., 117-118.

¹⁵⁷ Tako i *Novoselec*, *ibid.* Usp. DERENČINOVIĆ, 2003., 53.

u ime pravne osobe. Uvodeći drugi kriterij, zakonodavac se odlučio za širi temelj odgovornosti pravnih osoba koji ne obuhvaća samo rukovodeće osobe već i druge osobe koje obavljaju poslove iz djelokruga pravne osobe.¹⁵⁸

Pitanje tko je odgovorna osoba u određenoj pravnoj osobi temeljno je formalno pitanje utvrđivanja kaznene odgovornosti pravnih osoba za čiji je odgovor potrebno poznavati zakonske i podzakonske propise koji uređuju strukturu i funkcioniranje pravnih osoba. Detaljnu analizu i sistematizaciju odgovornih osoba u trgovačkom društvu, zadruzi, udruzi, ustanovi i jedinicama lokalne samouprave, kao i način njihova određivanja, opisao je *Barbić* u članku: Osobe koje vode poslove kao odgovorne osobe i određene predstavnika pravne osobe po zakonu o odgovornosti pravnih osoba za kaznena djela.¹⁵⁹ Iako je riječ o pitanjima iz područja trgovačkog i upravnog prava, ona nisu u potpunosti strana našoj kaznenopravnoj praksi jer se s pojmom odgovornih osoba već susretala pri procesuiranju kaznenih djela organiziranog kriminaliteta.¹⁶⁰

d. Kaznena djela pravnih osoba

Određivanje kaznenih djela za koja mogu odgovarati pravne osobe zahtijeva postavljanje dvaju kriterija – općeg i posebnog. Općim se načelno određuje za koja kaznena djela mogu biti odgovorne pravne osobe, a posebnim se kriterijem postavljaju pravila kada će se određeno kazneno djelo odgovorne osobe moći uračunati pravnoj osobi.

Općim kriterijem određuje se odgovaraju li pravne osobe za sva kaznena djela ili samo za određena taksativno navedena kaznena djela. U prilog točnog određenja kaznenih djela pravnih osoba navodi se načelo zakonske određenosti kazne koje zahtijeva da se izričito propiše kazna za pravnu osobu za svako kazneno djelo,¹⁶¹ kao i činjenica da se radi o novom kaznenopravnom institutu koji treba postupno uvoditi u sudsku praksu. Međutim, praktični razlozi daleko više govore u prilog neograničavanja kruga kaznenih djela pravnih osoba, i to iz dva temeljna razloga. Prvo, postoji vjerojatnost da će zakonodavac prilikom nabiranja kaznenih djela pravnih osoba neka previdjeti,¹⁶² osobito stoga što

¹⁵⁸ V. NOVOSELEC, 2002, 116; KURTOVIĆ, 2002., 53-55.

¹⁵⁹ Članak je objavljen u ovom broju Hrvatskog ljetopisa za kazneno pravo i praksu.

¹⁶⁰ V. KOS, DAMIR (2000) Kaznenopravna odgovornost za kaznena djela gospodarskog kriminaliteta, *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, br. 2, 381-398.

¹⁶¹ NOVOSELEC, 1999., 725. Međutim i u Njemačkoj je odbijena mogućnost taksativnog nabiranja kaznenih djela koje mogu počinuti pravne osobe ili poduzeća (njem. *Unternehmensdelikte*). SCHLÜTER, 2000., 67.

¹⁶² Takav slučaj dogodio se u Francuskoj pa je izmjenama Kaznenog zakona od 12. 6. 2001. kaznena odgovornost pravnih osoba proširena i na namjerna ubojstva i tjelesne povrede. Zakon br. 2001-504.

stručna literatura u zadnjim godinama tvrdi kako gotovo da i ne postoji kazneno djelo koje ne bi mogla počinuti pravna osoba, barem kao sudionik.¹⁶³ Drugo, krug kaznenih djela za koja međunarodni i europski propisi zahtijevaju ustanovljivanje kaznene odgovornosti pravnih osoba stalno se širi, što se posebno odnosi na propise donesene unutar trećeg stupa Europske unije.¹⁶⁴ Oba bi razloga kod ograničenog kataloga kaznenih djela pravnih osoba rezultirala potrebom za stalnim nadopunjivanjem tog kataloga, što osim svoje nepraktičnosti dovodi i do pravne nesigurnosti.

Radna je skupina u početku izrade nacrtu ZOPOK-a predlagala propisivanje kataloga kaznenih djela za koja mogu odgovarati pravne osobe,¹⁶⁵ prilikom sastavljanja kataloga uvidjeli su se svi praktični problemi osobito s obzirom na posebno kazneno zakonodavstvo koje sadržava brojna kaznena djela pravnih osoba. Stoga se odustalo od kataloga i predložena je opća klauzula koja propisuje da će se u slučaju ispunjenja posebnih kriterija (čl. 3. st. 1.) *pravna osoba kazniti za kaznena djela propisana Kaznenim zakonikom i drugim zakonima u kojima su propisana kaznena djela* (čl. 3. st. 2.).

Posebnim kriterijima određuje se kada će se kazneno djelo koje je počinila odgovorna osoba moći uračunati pravnoj osobi. Naime, da bi se radilo o kaznenom djelu pravne osobe, nije dovoljno da se radi o bilo kojem kaznenom djelu koje je počinila njezina odgovorna osoba, već mora biti ispunjen i jedan od sljedećih kriterija: a) *da se njime povređuje neka dužnost pravne osobe*, b) *da je njime pravna osoba ostvarila ili trebala ostvariti protupravnu imovinsku korist za sebe ili drugoga* (čl. 3. st. 1.). Povreda dužnosti pravne osobe može, primjerice, postojati kod kaznenih djela protiv okoliša u kojima postoji dužnost pravne osobe na poduzimanje svih potrebnih mjera za zaštitu okoliša, dok se kriterij protupravne imovinske koristi najčešće javlja kod gospodarskih kaznenih djela. Upravo primjena tih kriterija predstavlja onu kauzalnu vezu između kaznenog djela i pravne osobe i samo ako oni postoje, kazneno djelo odgovorne osobe može se uračunati pravnoj osobi. Dakle, ako je odgovorna osoba u pravnoj osobi počinila neko drugo kazneno djelo kojim nije povrijedila neku dužnost pravne osobe ili njime pravna osoba nije ostvarila protupravnu imovinsku korist, ono joj se neće moći uračunati. Tako, primjerice, kaznena djela koja su učinjena na štetu pravne osobe moraju biti isključena prema kriteriju koristi pravne osobe.

¹⁶³ Tako *Dannecker* navodi da i tjelesne ozljede, ubojstva i uvrede mogu biti posljedica nedostatne organizacije, nadzora ili kontrole u pravnoj osobi. DANNECKER, 2001., 115-116.

¹⁶⁴ ZEDER, 2001., 639. V. ovdje *supra*, poglavlje 3.3.2. Drugi propisi Europske unije

¹⁶⁵ V. predloženi katalog NOVOSELEC, 2002., 126-128; KURTOVIĆ, 2002., 63-66.

8. KAZNENI POSTUPAK PREMA PRAVNIM OSOBAMA

Kazneni postupak u Republici Hrvatskoj je antropomorfan. Konstruiran je za čovjeka odnosno kaznenoprocenjske subjekte koji su fizičke osobe. I to u prvom redu okrivljenika, kako u pogledu zaštite njegovih temeljnih ljudskih prava i sloboda odnosno njihova ograničenja primjenom prisilnih procesnih mjera tako i normiranjem njegova procesnog položaja kao dokaznog sredstva gdje se državna tijela koriste njegovim psihičkim sposobnostima. Pravna osoba kao okrivljenik nov je entitet koji se prema svojim kaznenoprocenjski relevantnim osobinama razlikuje od čovjeka. Tako je notorno da pravna osoba nema temeljna ljudska prava zajamčena fizičkoj osobi, niti psihičke sposobnosti pamćenja, zapažanja i davanja iskaza. Stoga je nužno u cilju kaznenog procesuiranja pravnih osoba postojeći individualni kazneni postupak prilagoditi pravnoj osobi kao okrivljeniku. Procesne uloge trebaju biti iznova promišljene, a osobito pitanja tko je predstavnik okrivljene osobe, koja su prava obrane okrivljene pravne osobe, tko može biti svjedok osobito s obzirom na rizik kaznenog progona svjedoka ili predstavnika pravne osobe.¹⁶⁶ Tvrdnje o mjeri u kojoj važeći kazneni postupak treba promijeniti u europskoj kaznenopravnoj znanosti dijametralno susuprotne a kreću se od toga da procesne prepreke u postojećem kaznenom postupku ne postoje do teza da kazneno pravo pravnih osoba treba razviti poseban procesnopravni put.¹⁶⁷ Ipak treba istaknuti da se procesna pitanja kaznene odgovornosti pravnih osoba, uz iznimku obveze kaznenog progona, ne spominju u međunarodnim i europskim dokumentima,¹⁶⁸ a pregled opsežne relevantne literature govori da su ih do sada zanemarivali i teoretičari.

ZOPOK je u glavi IV. propisao kazneni postupak prema pravnim osobama. Sukladno specijalnom karakteru tog zakona njime su riješena samo ona postupovna pitanja koja je bilo nužno drugačije oblikovati u postupku prema pravnim osobama, dok se u svim ostalim situacijama primjenjuje Zakon o kaznenom postupku. Uz Zakon o kaznenom postupku (dalje: ZKP) bilo je potrebno propisati i supsidijarnu primjenu Zakona o Uredu za suzbijanje korupcije i organiziranog kriminaliteta jer on predviđa posebne ovlasti i postupanje državnih tijela u slučaju kaznenih djela koja ulaze u područje korupcije i organiziranog kriminaliteta, a koja prema ZOPOK-u mogu počinuti i pravne osobe. Time se daje izričita zakonska ovlast državnim tijelima da odredbe Zakona o Uredu za suzbijanje korupcije i organiziranog kriminaliteta primjenjuju i prema pravnim osobama.

¹⁶⁶ Usp. DANNECKER, 2001., 130.

¹⁶⁷ SCHLÜTER, 2000., 16.

¹⁶⁸ PIETH, 2001., 17.

a. Jedinstveni kazneni postupak prema pravnoj i odgovornoj osobi

Zakon je odmah na početku procesnog dijela proklamirao jedinstvo postupka protiv pravne i odgovorne osobe. *Za kazneno djelo pravne i odgovorne osobe provest će se jedinstveni postupak i donijeti jedna presuda* (čl. 23.). Načelo vođenja jedinstvenog kaznenog postupka jest procesnopravni aspekt modela izvedene kaznene odgovornosti koja je normirana u člancima 3. i 5. ZOPOK. Ako se ne utvrđuje autonomna krivnja pravne osobe, već joj se uračunava krivnja fizičke osobe, u pogledu dokazivanja radnje kaznenog djela i krivnje pravne osobe neće biti potrebno izvoditi drugačije dokaze od onih kojima je utvrđena krivnja fizičke osobe. Ono što će se ipak morati posebno dokazati da bi postojalo kazneno djelo pravne osobe jest kauzalna veza između kaznenog djela odgovorne osobe i pravne osobe koja se sastoji ili u povredi dužnosti pravne osobe ili u ostvarenju protupravne imovinske koristi pravne osobe. Međutim, taj dio dokaznog postupka svakako ne opravdava razdvajanje kaznenih postupaka protiv odgovorne i pravne osobe.

Međutim, u jednom slučaju bit će moguće voditi kazneni postupak samo protiv pravne osobe. Zakonodavac je dopustio mogućnost utvrđivanja odgovornosti pravne osobe i kada se zbog pravnih ili stvarnih zapreka ne može utvrditi odgovornost odgovorne osobe (čl. 5. st. 2.). Riječ je o okolnostima koje isključuju kazneni progon odgovorne osobe pa se protiv nje *neće moći pokrenuti ili voditi kazneni postupak*. S obzirom na to da Zakon i u tom slučaju obvezuje na utvrđivanje odgovornosti pravne osobe, bilo je nužno dopustiti da se *postupak započne i provede samo protiv pravne osobe* (čl. 23. st. 2.).

b. Nadležnost sudova u kaznenim postupcima prema pravnim osobama

Stvarna nadležnost sudova u kaznenim postupcima prema pravnim osobama jednaka je kako s obzirom na vrstu sudova tako i prema kaznenom djelu kao i za fizičke osobe. Iako trgovački i prekršajni sudovi već imaju iskustva u kažnjavanju pravnih osoba za privredne prijestupe odnosno prekršaje, zakonodavac je odlučio utvrđivanje njihove kaznene odgovornosti staviti u nadležnost kaznenih sudova. Takva odluka je nužna zbog modela izvedene kaznene odgovornosti koja se može utvrditi samo u kaznenom postupku pred kaznenim sudovima. Osim toga, kaznena djela za koja će odgovarati pravne osobe neće uvijek biti gospodarska kaznena djela, nego i ona koja su počinjena na drugim pravnim područjima koja nisu u vezi s gospodarskim poslovanjem i trgovačkim pravom,¹⁶⁹ što je također argument protiv davanja trgovačkim sudovima nadležnosti da sude pravnim osobama za kaznena djela.

¹⁶⁹ V. NOVOSELEC, 2002., 128.

Za razliku od stvarne nadležnosti, propisi o određivanju mjesne nadležnosti koncipirani su za fizičku osobu kao okrivljenika, pa ih je bilo nužno dijelom modificirati kada je kazneno djelo počinila pravna osoba. Tako ZOPOK rješava pitanje mjesne nadležnosti u slučajevima kada se ne može odrediti primarna mjesna nadležnost prema *mjestu počinjenja djela* jer ono *nije poznato ili je izvan područja Republike Hrvatske*. Ako se u takvim slučajevima vodi jedinstveni postupak protiv odgovorne i pravne osobe, državni će odvjetnik moći izabrati hoće li pokrenuti postupak kod suda na čijem području okrivljenik ima prebivalište ili boravište (čl. 26. st. 1. ZKP) ili kod suda na čijem području pravna osoba ima sjedište (čl. 25. st. 1.). Tom odredbom uveden je nov oblik elektivne mjesne nadležnosti u hrvatsko kazneno procesno pravo. Osim toga, time je određeno da je u slučajevima kada se postupak vodi samo protiv pravne osobe mjesno nadležan sud njezina sjedišta.

Elektivna nadležnost uvedena je i za kaznene postupke koji se pokreću *privatnom tužbom*, tako da se privatna tužba može podnijeti kako sudu na čijem području okrivljenik ima prebivalište ili boravište (čl. 23. st. 2. ZKP), tako i sudu na čijem području okrivljena pravna osoba ima sjedište (čl. 25. st. 2.).

c. Osobitosti kaznenog progona pravnih osoba

Kazneni progon pravnih osoba također se temelji na načelu legaliteta prema kojem je državni odvjetnik dužan poduzeti kazneni progon ako postoji osnovana sumnja da je određena osoba počinila kazneno djelo i ne postoje zakonske smetnje za njezin progon (čl. 2. st. 3. ZKP). Dakle, u pravilu državni odvjetnik će uvijek kada postoji osnovana sumnja da je počinjeno kazneno djelo odgovorne osobe i da je tim djelom povrijeđena neka dužnost pravne osobe ili joj je ostvarena protupravna imovinska korist biti dužan pokrenuti kazneni progon protiv pravne osobe. S obzirom na to da ZOPOK nije propisao katalog inkriminacija za koja mogu odgovarati pravne osobe, već je ustanovio njihovu odgovornost za sva kaznena djela,¹⁷⁰ državni odvjetnik je dužan pod navedenim pretpostavkama sukladno načelu legaliteta pokrenuti kazneni progon.¹⁷¹

Iznimno Zakon o kaznenom postupku daje ovlast državnom odvjetniku da u određenim slučajevima propisanim zakonom odluči o kaznenom progonu po načelu svrhovitosti. Većina tih slučajeva ne može se primijeniti po prirodi stvari u slučaju kaznenog postupka prema pravnoj osobi.¹⁷² Međutim, odlučivanje o

¹⁷⁰ V. ovdje *supra*, poglavlje 7. Kaznena odgovornost pravnih osoba prema ZOPOK-u, d. Kaznena djela pravnih osoba

¹⁷¹ Stoga nije opravdano ograničavati kaznena djela pravnih osoba samo na ona čiju kažnjivost zahtijevaju međunarodni dokumenti.

¹⁷² Recimo kada osoba uživa kaznenoprocetni imunitet, ustupanje kaznenog progona stranca njegovoj državi, postupak prema maloljetnicima, pripadnik zločinačke organizacije.

kaznenom progonu prema načelu svrhovitosti propisano člankom 175. ZKP-a primijenit će se i na pravne osobe. Ako državni odvjetnik sukladno tom članku donese odluku o odgodi početka kaznenog postupka prema okrivljenoj odgovornoj osobi, može tu odluku proširiti i na okrivljenu pravnu osobu ako ona daje privolu i pripravna je ispuniti neke obveze koje se po prirodi stvari mogu odnositi i na pravnu osobu. Obveze koje može ispuniti pravna osoba jesu: izvršenje kakve činidbe u svrhu popravljanja ili naknade štete prouzročene kaznenim djelom i uplata određene svote u korist javne ustanove, u humanitarne ili karitativne svrhe odnosno u fond za naknadu štete žrtvama kaznenih djela. Osim obveza propisanih ZKP-om, ZOPOK u članku 24. uvodi još tri slučaja u kojima državni odvjetnik može odlučiti da ne pokrene kazneni postupak protiv pravne osobe. To su: *a) ako pravna osoba nema imovine, b) ako je imovina tako neznatna da ne bi bila dovoljna ni za pokriće troškova postupka, c) ako se protiv pravne osobe vodi stečajni postupak.* U navedenim situacijama zakonodavac je vodio računa da će pravnim osobama najčešće biti izricana novčana kazna koja se zbog nedostatka imovinskih sredstava neće moći naplatiti,¹⁷³ pa stoga neće biti svrsishodno voditi kazneni postupak.

Osim po službenoj dužnosti i privatnoj tužbi, od Zakona o kaznenom postupku iz 1997. godine kazneni postupak se pokreće i na prijedlog oštećenika (čl. 48. ZKP). ZOPOK je dao ovlast državnom odvjetniku da pokrene po službenoj dužnosti postupak protiv pravne osobe zbog kaznenog djela koje se goni na prijedlog ako je oštećenik podnio prijedlog za progon samo protiv odgovorne osobe, ali ne i protiv pravne. Time je u navedenom slučaju ZOPOK vratio kaznena djela koja se gone po prijedlogu u nadležnost državnog odvjetnika. Predlažući navedeno rješenje, zakonodavac je imao u vidu da oštećenici obično neće znati da mogu predložiti pokretanje kaznenog postupka i protiv pravne osobe pa u takvim slučajevima treba omogućiti vođenje kaznenog postupka i protiv pravne osobe.

d. Predstavnik pravne osobe

Jedno od najtežih pitanja koncipiranja procesnopravnog položaja pravnih osoba jest tko predstavlja pravnu osobu u kaznenom postupku i na koji se način ta osoba određuje. S obzirom na to da pravna osoba nije čovjek, mora se odrediti fizička osoba koja će ju predstavljati u kaznenom postupku. *Osobu koja sudjeluje u ime pravne osobe u kaznenom postupku zovemo predstavnik* (čl. 27. st. 1.). Time se u hrvatski kazneni postupak uvodi predstavnik kao nov subjekt koji nije okrivljenik, već predstavlja okrivljenu pravnu osobu.

¹⁷³ DERENČINOVIĆ, 2003., 88.

Okrivljena pravna osoba može imati samo jednog predstavnika (čl. 27. st. 2.). Iako nije okrivljenik, predstavnik se u kaznenom postupku nalazi u ulozi okrivljenika. Stoga je ovlašten poduzimati sve radnje u postupku koje može poduzeti okrivljenik (čl. 27. st. 1.) kao što su očitovanje o krivnji, stavljanje dokaznih prijedloga, uvid u spis predmeta, ispitivanje svjedoka i vještaka, podnošenje pravnih lijekova i sl. Iako su mogućnosti održavanja glavne rasprave bez predstavnika pravne osobe puno šire nego prema ZKP-u, ako je nužno da on bude prisutan, sud će i prema predstavniku moći primijeniti prisilno dovođenje (čl. 30.).

Sposobnost biti predstavnik pravne osobe u kaznenom postupku ima *svaka potpuno poslovno sposobna fizička osoba koja zna hrvatski jezik* (čl. 27. st. 2.). S obzirom na to da Zakon ne postavlja daljnje uvjete u pogledu obrazovanja ili profesije predstavnika te da osim osoba koje su ovlaštene zastupati pravnu osobu predstavnik može biti određen i davanjem punomoći, krug osoba koje mogu biti predstavnici pravne osobe u kaznenom postupku vrlo je širok. Jedino osobe koje bi se našle u sukobu procesnih uloga kao što su svjedok i okrivljena odgovorna osoba u istom postupku (čl. 27. st. 5.) ne mogu biti predstavnici okrivljene osobe.

S obzirom na način *određivanja predstavnika* pravne osobe, propisano je da ga određuje *njezin organ ili osobe koje je zastupaju*, a njihova ovlast za zastupanje mora se temeljiti na: zakonu, odluci nadležnog organa, statutu, društvenom ugovoru ili odluci organa pravne osobe (čl. 27. st. 3.). Kao i pri utvrđivanju odgovorne osobe,¹⁷⁴ da bi se utvrdilo koje osobe imaju ovlast zastupati pravnu osobu, potrebno je poznavati zakonske propise koji uređuju strukturu i ovlasti u pojedinim pravnim osobama. Koje su to osobe ovlaštene zastupati trgovačka društva, zadruge, udruge, ustanove i jedinice lokalne samouprave prema svakoj od navedenih zakonskih osnova predmet je već spomenutog rada profesora *Barbića*.¹⁷⁵ Osim toga, pravna osoba može odrediti svog predstavnika i na temelju punomoći pismeno ili usmeno na zapisnik sudu koji vodi postupak (čl. 27. st. 3.).

Već na početku kaznenog postupka sud je dužan utvrditi identitet predstavnika pravne osobe kao i njegovo ovlaštenje za sudjelovanje u postupku. Zato Zakon obvezuje pravnu osobu protiv koje se vodi kazneni postupak da sudu dostavi podnesak kojim je odredila svoga predstavnika kao i dokaze o njegovu ovlaštenju (čl. 27. st. 4.). O toj obvezi sud će obavijestiti pravnu osobu u prvom

¹⁷⁴ V. ovdje *supra*, poglavlje 7. Kaznena odgovornost pravnih osoba prema ZOPOK-u, c. Odgovorna osoba

¹⁷⁵ V. u ovom broju Hrvatskog ljetopisa za kazneno pravo i praksu rad *Jakše Barbića*: "Osobe koje vode poslove kao odgovorne osobe i određenje predstavnika pravne osobe po Zakonu o odgovornosti pravnih osoba za kaznena djela.

pozivu te će ju upozoriti da je rok za određivanje predstavnika osam dana (čl. 28. st. 2.).

Kako se bez predstavnika ne može voditi kazneni postupak, bilo je potrebno dati sudu pravo da u određenim slučajevima sam postavi predstavnika. *Sud će po službenoj dužnosti odrediti pravnoj osobi predstavnika* ako pravna osoba ne odredi predstavnika u propisanom roku (osam dana od primitka poziva, čl. 28. st. 1.), ako sveopći pravni sljednik pravne osobe koja je prestala postojati prije kraja postupka ne odredi predstavnika (čl. 28. st. 3.) te ako je za predstavnika postavljena osoba koja ne ispunjava zakonske uvjete (čl. 28. st. 4.). U pogledu postupka po kojem sud postavlja pravnoj osobi predstavnika, propisano je da predstavnika postavlja predsjednik suda rješenjem koje se dostavlja postavljenom predstavniku i koje mogu pravna osoba i predstavnik pobijati žalbom koja ne zadržava njegovo izvršenje.

U kaznenom postupku procesne uloge okrivljenika i branitelja strogo su odvojene jer iako je branitelj ovlašten poduzimati sve radnje u korist okrivljenika koje može poduzeti okrivljenik (čl. 70. ZKP), postoje i radnje koje može poduzeti jedino okrivljenik. Takva radnja je, primjerice, očitovanje o osnovanosti optužnice. Razlikovanje uloga predstavnika okrivljene pravne osobe i branitelja treba zadržati i u kaznenom postupku protiv pravne osobe. Zbog toga zakonodavac nije predvidio mogućnost da sud umjesto predstavnika okrivljenoj osobi postavi branitelja po službenoj dužnosti i takvo tumačenje uloge predstavnika nije prihvatljivo.¹⁷⁶ Naime, za razliku od Zakona o prekršajima gdje će sud, ako ne može postaviti predstavnika između osoba ovlaštenih za predstavljanje ili zastupanje pravne osobe, odrediti pravnoj osobi branitelja po službenoj dužnosti koji će imati sve ovlasti predstavnika (čl. 107. st. 1. Zakona o prekršajima), takvo rješenje nije prihvaćeno u ZOPOK-u. S obzirom na to da su standardi obrane okrivljenika u kaznenom postupku viši od standarda koji postoje u prekršajnom postupku, smatralo se da se radilo o kršenju prava na obranu okrivljene osobe ako bi, u slučaju nepostojanja osobe ovlaštene za zastupanje koja bi mogla biti predstavnik, sud protivno ili neovisno o volji okrivljene pravne osobe postavio branitelja kao njezina predstavnika.

e. Branitelj pravne osobe

Od predstavnika pravne osobe treba razlikovati njezina branitelja. Okrivljena pravna osoba ima pravo pored predstavnika imati i branitelja. *Punomoć branitelju daju ovlaštenici za zastupanje pravne osobe* (čl. 32. st. 1.). Jedinstveni kazneni postupak protiv odgovorne i pravne osobe otvara pitanje njihove zajed-

¹⁷⁶ DERENČINOVIĆ, 2003., 93.

ničke obrane. Naime, ZKP izričito isključuje mogućnost da više okrivljenika uzme zajedničkog branitelja ako se protiv njih vodi postupak za isto kazneno djelo ili ako je to u suprotnosti s probitcima njihove obrane (čl. 63. st. 1. ZKP). Međutim, protiv odgovorne i pravne osobe uvijek će se voditi kazneni postupak zbog istog kaznenog djela i ako se odgovorna osoba uspije obraniti od optužbe, time će uvijek obraniti i pravnu osobu. Zbog toga je bilo potrebno dopustiti da *pravna i odgovorna osoba* kojima se stavlja na teret isto kazneno djelo *mogu imati zajedničkog branitelja ako to nije u suprotnosti s probitcima njihove obrane* (čl. 32. st. 2.).¹⁷⁷

Daljnje pitanje koje se postavlja pred zakonodavca jest primjenjuju li se slučajevi obvezne obrane i na okrivljenu pravnu osobu. Zakon je izričito otklonio takvu mogućnost (čl. 32. st. 3.), iako se po prirodi stvari veći dio slučajeva kada ZKP jamči branitelja okrivljeniku ne može primijeniti na pravnu osobu.¹⁷⁸ Osim toga, otklanjanjem obvezne obrane uzima se u obzir i da pravna osoba može imati predstavnika koji je dovoljno stručan da ju brani u kaznenom postupku.¹⁷⁹

f. Osobitosti glavne rasprave

Uvođenje pravne osobe kao optuženika na glavnu raspravu zahtijevalo je modificiranje procesnih odredbi o redoslijedu izjašnjavanja o osnovanosti optužnice, redoslijedu dokaznog postupka, redoslijedu završnih govora i o suđenju u odsutnosti.

Predstavnik pravne osobe obavlja u postupku sve radnje koje može poduzeti okrivljenik pa se mora očitovati i o osnovanosti optužnice te mu se mora dati mogućnost iznošenja obrane pravne osobe. S obzirom na to da se odgovornost pravne osobe temelji na krivnji odgovorne osobe, logično je da svoj *stav o osnovanosti optužnice iznese najprije odgovorna osoba, a onda predstavnik pravne osobe* (čl. 34. st. 1.).

Prema čl. 320. st. 4. i 7. ZKP redoslijed izvođenja dokaza ovisi o tome kakav stav optuženik zauzima prema svakoj točki optužbe. Ako se optuženik očituje da se smatra krivim, prijeći će se na njegovo ispitivanje, a nakon toga će se provesti dokazni postupak; ako se optuženik ne smatra krivim, postupak

¹⁷⁷ Zanimljivo je da slovenski Zakon o odgovornosti pravnih osoba za kaznena djela (Uradni list RS 59/1999) zabranjuje da pravna i fizička osoba imaju istog branitelja (čl. 36.). Prijevod slovenskog Zakona za članove Radne skupine izradio je profesor *Novoselec*.

¹⁷⁸ Tako ona ne može biti nijema, gluha ili nesposobna da se sama brani a niti raspravno nesposobna, ne može joj se izreći kazna zatvora, pa ni dugotrajnog zatvora ili osam godina zatvora, ne može se staviti u pritvor, ne može joj se suditi u odsutnosti, ne može biti niti maloljetna.

¹⁷⁹ NOVOSELEC, 2002., 130.

se nastavlja izvođenjem dokaza, a nakon dokaznog postupka ispitat će se optuženik (čl. 334. st. 2. ZKP). S obzirom na navedenu konstrukciju glavne rasprave, postavilo se pitanje redosljeda izvođenja dokaza u jedinstvenom postupku protiv odgovorne i pravne osobe u slučaju kada se jedna od njih smatra krivom, a druga ne. Zakon je propisao da će u tom slučaju *redosljed izvođenja dokaza ovisiti o stavu odgovorne osobe bez obzira na to koji stav prema optužbi zauzme predstavnik pravne osobe* (čl. 34. st. 2.). To znači da ako se odgovorna osoba smatra krivom prijeći će se na njezino ispitivanje, zatim na ispitivanje predstavnika pravne osobe, a nakon toga će se provesti dokazni postupak. Ako se odgovorna osoba ne smatra krivom, prvo će se provesti dokazni postupak, zatim će se ispitati odgovorna osoba, a nakon toga predstavnik pravne osobe. Takvo rješenje također je posljedica načela prema kojem se kaznena odgovornost pravne osobe temelji na krivnji fizičke osobe.

Suprotno redosljedu ispitivanja i u skladu s pravilom da zadnja riječ uvijek pripada optuženiku (čl. 343. ZKP), redosljed završnih govora određen je tako da nakon govora tužitelja i oštećenika prvo govori branitelj pravne osobe, pa predstavnik pravne osobe, a zatim branitelj odgovorne osobe pa odgovorna osoba (čl. 34. st. 3.). Propisujući da zadnja završna riječ uvijek pripada odgovornoj osobi, zakonodavac je jasno dao do znanja da daje veća jamstva okrivljenoj fizičkoj osobi od okrivljene pravne osobe.

ZOPOK znatno proširuje ovlast kaznenog suda da održi glavnu raspravu bez prisutnosti okrivljenika. Pravilo je da se glavna rasprava ne može održati u okrivljenikovo odsutnosti, osim u iznimnim slučajevima propisanim u čl. 305. st. 2. i 4. ZKP. U članku 34. stavku 4. ZOPUK-a propisana je daljnja iznimka u postupcima protiv pravne osobe: *sud može održati glavnu raspravu u odsutnosti predstavnika pravne osobe koji je uredno pozvan ako se očitovao o krivnji i ako njegova prisutnost nije prijeko potrebna*. Dakle, ako predstavnik pravne osobe izbjegava doći na glavnu raspravu, sud će odrediti prisilno dovođenje (čl. 30.) radi izjašnjavanja o optužnici, a nakon toga se rasprava može održati u njegovoj odsutnosti.

g. Mjere opreza prema pravnoj osobi

Mjere opreza su mjere koje se mogu odrediti ako postoje okolnosti zbog kojih je moguće odrediti pritvor, ali se ista svrha može ostvariti i tim mjerama (čl. 90. ZKP). Pritvorski razlog koji dolazi u obzir kod pravnih osoba jest iteracijska opasnost koja se, kad je riječ o pravnim osobama, po prirodi stvari ne može spriječiti pritvorom, već jedino mjerama opreza. Ako postoji opasnost da će pravna osoba ponoviti kazneno djelo ili dovršiti pokušano ili počinjeno djelo kojim prijeti za vrijeme trajanja postupka, sud će joj odrediti jednu ili više sljedećih mjera opreza: zabranu obavljanja određenih djelatnosti ili poslova,

zabranu poslovanja s korisnicima državnog i lokalnih proračuna, zabranu stjecanja dozvola, ovlasti ili koncesija (čl. 36. st. 1.). Ovisno o tome iz koje djelatnosti pravne osobe proizlazi iteracijska opasnost, sud će joj odrediti mjeru opreza zabrane te djelatnosti. Mjere opreza koje se izriču tijekom postupka identične su sigurnosnim mjerama koje su kao vrsta kaznenih sankcija predviđene u člancima 16.-19. ZOPOK-a. Mjera opreza zabrana obavljanja određenih djelatnosti ili poslova može se osim zbog iteracijske opasnosti izreći i ako bi njihovo daljnje obavljanje bilo opasno za život, zdravlje ili sigurnost ljudi ili imovine ili za gospodarstvo. Jedinice lokalne i područne samouprave, političke stranke i sindikati ne mogu se podvrgnuti toj mjeri (čl. 36. st. 3.). Osim navedenih mjera opreza, sud može zabraniti i statusne promjene koje bi mogle dovesti do prestanka okrivljene pravne osobe (čl. 36. st. 3.). Sve mjere sigurnosti upisuju se u sudski ili drugi odgovarajući registar radi zaštite povjerenja u poslovanje.

Mjere opreza prema ZOPOK-u izriču se i nadziru po istom postupku kao i druge mjere opreza, što znači da se mogu narediti tijekom cijeloga kaznenog postupka, određuje ih istražni sudac, sudac pojedinac ili predsjednik vijeća, mogu trajati dok za to postoji potreba, a najdulje do pravomoćnosti presude, a svaka dva mjeseca sud po službenoj dužnosti ispituje postoji li još potreba odnosno postoji li zakonski uvjeti za njihovo trajanje ili ih treba ukinuti (čl. 90. ZKP).

Zakon o kaznenom postupku poznaje još neke mjere koje se mogu poduzeti prema okrivljeniku, kao što su privremeno oduzimanje predmeta (čl. 218. i 463.), privremene mjere osiguranja imovinskopravnog zahtjeva (čl. 136. i 467.), uskraćivanje davanja podataka i njihovo neobjavljivanje (čl. 219. st. 1.-2.), privremena blokada sumnjivih financijskih transakcija i sekvestracija sredstava na njima (čl. 219. st. 5.-7.) itd. Sve te mjere u obliku predviđenom za fizičke osobe mogu se primijeniti i prema pravnoj osobi pa nema potrebe da se posebno uređuju u Zakonu o odgovornosti pravnih osoba za kaznena djela.

9. ZAKLJUČAK

Kaznenopravna odgovornost pravnih osoba jedna je od ključnih prijepornih tema europske kaznenopravne znanosti u zadnjem desetljeću te su se s njom suočile kaznenopravna teorija i zakonodavstvo svih europskih država. Poticaj je bio dvostruk: kriminalnopolitičke potrebe te razvoj međunarodnog i europskog prava. Kriminalitet pravnih osoba često ima iznimno teške posljedice za život i zdravlje ljudi, preuzeo je primat pred pojedinačnim počiniteljima u gospodarskom području, povezao se sa zločinačkim udruženjima, a u posljednje vrijeme sve se više ističe opasnost koju predstavlja kriminalna djelatnost multinacionalnih kompanija. Iako su se nacionalni kaznenopravni sustavi pokazali

neučinkoviti za sprečavanje i sankcioniranje kriminaliteta pravnih osoba, kriminalnopolitički razlozi nisu bili dovoljno jaki da sami prodru u tvrdi strukturu kaznenopravne doktrine koja nije dopuštala ulaz pravnim osobama u kazneno pravo. Popuštanje je uslijedilo tek kao posljedica ispunjavanja obveza koje za pojedine države proizlaze iz međunarodnih i europskih dokumenata. Naime, pravni akti doneseni u okviru Vijeća Europe i Europske unije kao i aktivnosti europskih stručnih tijela te tijela vlasti pokazali su da je na europskoj razini osviještena potreba i formirana snažna volja za kaznenopravnim sankcioniranjem pravnih osoba. Brojni teoretičari se slažu, a i aktualne dinamične zakonodavne promjene u europskim državama to potvrđuju, da su pokretači uvođenja kaznene odgovornosti pravnih osoba u nacionalne kaznenopravne poretke bile upravo obveze koje su u tom smislu nametali međunarodni i europski propisi. Među njima posebnu važnost ima Drugi protokol Konvencije o zaštiti financijskih interesa Europske unije. Rezultat toga je da je danas u Europi načelo *societas delinquere non potest* zamijenjeno načelom *societas delinquere potest* jer je velika većina europskih država uvela kaznenu odgovornost pravnih osoba, a sve propisuju određeni oblik odgovornosti pravnih osoba za kaznena djela kao i sankcije za pravne osobe.

Analizom postojećih teoretskih i zakonodavnih modela kaznene odgovornosti pravnih osoba zaključeno je da postoje tri temeljna razlikovna materijalno-pravna obilježja o kojima ovisi njihov sadržaj. Glavno je pitanje je li kaznena odgovornost pravne osobe izvedena ili autonomna, zatim je li subjektivna ili objektivna te konačno je li supsidijarna ili kumulativna. U većini kaznenopravnih poredaka prihvaćen je model izvedene odgovornosti pravnih osoba u kojem se odgovornost fizičke osobe uračunava pravnoj osobi. Međutim, sve više prodire kako u teoriju tako i u zakonodavstvo model autonomne odgovornosti. Da bi se odgovornost pravne osobe učinila neovisnom o krivnji fizičke osobe, bilo je nužno stvoriti nove kaznenopravne institute koji odgovaraju deliktom ponašanju pravne osobe među kojima su najpoznatiji odgovornost zbog nedostataka u organizaciji i pogrešna procjena rizika. Novelom švicarskog Kaznenog zakona iz ove godine u tom su zakonu inkriminirana oba ta oblika autonomne kaznene odgovornosti pravnih osoba.

U Republici Hrvatskoj pravne osobe tradicionalno su se kažnjavale za privredne prijestupe i prekršaje. Stupanjem na snagu Zakona o odgovornosti pravnih osoba za kaznena djela 24. ožujka 2004. u hrvatski pravni sustav uvodi se prvi put kaznena odgovornost pravnih osoba. Glavna obilježja kaznene odgovornosti pravnih osoba prema tom su Zakonu: model izvedene, subjektivne i kumulativne odgovornosti, kada se zbog okolnosti koje isključuju kazneni progon ne može utvrditi krivnja odgovorne osobe odgovornost pravne osobe može se utvrđivati na temelju pretpostavljene krivnje, pojam odgovorne osobe šireg je opsega i obuhvaća ne samo osobe koje vode poslove pravne osobe već i one kojima je povjereno obavljanje poslova iz područja djelovanja pravne osobe,

pravne osobe odgovorne su za sva kaznena djela, kauzalna veza između djela odgovorne osobe i pravne osobe odnosno posebni kriteriji koji omogućuju uračunavanje djela pravnoj osobi jesu da je njime povrijeđena neka dužnost pravne osobe ili da je njime pravna osoba ostvarila protupravnu imovinsku korist.

Glavne modifikacije kaznenog postupka koje su bile nužne za slučajeve procesuiranja pravnih osoba odnosile su se na: načelo jedinstvenog postupka prema odgovornoj i pravnoj osobi, uvođenje posebnih obveza za odgodu kaznenog progona pravnih osoba prema načelu svrhovitosti, određivanje mjesne nadležnosti prema sjedištu pravne osobe, pokretanje kaznenog postupka prema pravnoj osobi po službenoj dužnosti ako je protiv odgovorne osobe podnesen prijedlog za progon, uvođenje predstavnika okrivljene pravne osobe kao novog subjekta u kazneni postupak, propisivanje svojstava i načina određivanja predstavnika, postavljanje predstavnika od strane suda, posebne odredbe o glavnoj raspravi u odnosu na redosljed ispitivanja okrivljenika, redosljed dokaznog postupka te završnih govora, suđenje u odsutnosti pravne osobe te mjere opreza prema pravnoj osobi.

Uvođenje kaznene odgovornosti pravnih osoba značajna je novina za naš pravni poredak čija će se kriminalnopolitička opravdanost i praktična izvedivost tek dokazati u pravnoj praksi. Iako je ZOPOK riješio glavna materijalno-pravna i procesnopravna pitanja kaznenopravnog položaja pravnih osoba način njihove provedbe kao i njihova provedivost i oživotvorenja jesu odgovori koje će nam primjenom tog zakona dati tijela kaznenog postupka. Vjerojatno će neka od bitnijih spornih pitanja biti kako utvrditi pretpostavljenu krivnju odgovorne osobe, ustanovljivanje kauzalne veze između kaznenog djela odgovorne osobe i pravne osobe, određivanje odgovorne osobe i određivanje predstavnika pravne osobe te opasnost kaznenog progona za svjedoke koji su odgovorne osobe u pravnim osobama.

LITERATURA

- ALVES MARTINS, M.T. (2000) Rapport national portugais, u: *The implementation of the Corpus Juris in the Member States*, Volume III, Antwerpen: Intersentia, 679-774, 721-723.
- ALWART, HEINER (1993) Strafrechtliche Haftung des Unternehmens – vom Unternehmenstäter zum Täterunternehmen, *Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft (ZStW)* 105 Heft 4, 752-773.
- BACIGALUPO, E. (2000) Rapport national espagnol, u: *The implementation of the Corpus Juris in the Member States*, Volume III, Antwerpen: Intersentia, 775-813.
- BAČIĆ, FRANJO (1995) Marginalije uz novi Kazneni zakon, *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, br. 2, 419-435.
- BAČIĆ, FRANJO (1995) Nacrt Kaznenog zakonika Republike Hrvatske iz listopada 1995. godine: kritičke primjedbe na opći dio, *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, br. 1, 311-344.
- BAČIĆ, FRANJO (1996) Moj alternativni nacrt Općeg dijela Krivičnog zakonika Republike Hrvatske, *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, br. 1, 127-142.

- BARBIĆ, JAKŠA (1999) *Pravo društava*, knjiga prva, opći dio, Zagreb: Organizator
- BARNES, J. (2000) National report of Ireland, u: *The implementation of the Corpus Juris in the Member States*, Volume II, Antwerpen: Intersentia, 465-488.
- BELL, R.E. (2000) A Northern Ireland addendum to the National Report of the United Kingdom, u: *The implementation of the Corpus Juris in the Member States*, Volume III, Antwerpen: Intersentia, 989-999.
- BROWN, A. (2000) Corpus Juris 1997 and Scots Law, u: *The implementation of the Corpus Juris in the Member States*, Volume III, Antwerpen: Intersentia, 947-988.
- Corpus Juris 2000* (2003) Zagreb: Hrvatska udruga za europsko kazneno pravo.
- DANNECKER, GERHARD (1997) La responsabilité pénale dans l'entreprise Vers un espace judiciaire européen unifié? Les propositions "Espace judiciaire européen" confrontées _ la situation en Allemagne, *Revue de science criminelle et de droit pénal comparé*, br. 2, avril-juin, 275-287.
- DANNECKER, GERHARD (2001) Zur Notwendigkeit der Einführung kriminalrechtlicher Sanktionen gegen Verbände: Überlegungen zu den Anforderungen und zur Ausgestaltung eines Verbandsstrafrechts, *Goldammer's Archiv für Strafrecht*, br. 3, 101-130.
- DELMAS-MARTY, M. / MANACORDA, S. (2000) Rapport national français, u: *The implementation of the Corpus Juris in the Member States*, Volume II, Antwerpen: Intersentia, 287-347.
- DELMAS-MARTY, MIREILLE (1980) White-collar Crime and the EEC, u: L. H. Leigh, *Economic Crime in Europe*, London: The Macmillan Press LTD
- DELMAS-MARTY, MIREILLE (1997) Union européenne et droit penal, *Cah. dr. eur.*, 607-653.
- DELMAS-MARTY, MIREILLE (1998) *Corpus juris der strafrechtlichen Regelungen zum Schutz der finanziellen Interessen der Europäischen Union*, u: Ulrich Sieber (ur.) *Ius Criminale: Schriftenreihe zum europäischen Strafrecht*, Köln: Carl Heymanns Verlag
- DELMAS-MARTY, MIREILLE (2000) Necessity, legitimacy and feasibility of the Corpus Juris, u: *The implementation of the Corpus Juris in the Member States*, Volume I, Antwerpen: Intersentia, 7-104.
- DEN BOER, MONICA (2001) The fight against organised crime in Europe: a comparative perspective, *European Journal on Criminal Policy and Research* br. 9, 259-272.
- DERENČINOVIĆ, DAVOR (2003) *Zakon o odgovornosti pravnih osoba za kaznena djela*, Zagreb: Nocci
- EISENBERG, ULRICH (1990) *Kriminologie*, 3. izdanje, Köln: Carl Heymanns Verlag KG
- GARDE, P. (2000) National Report of Denmark, u: *The implementation of the Corpus Juris in the Member States*, Volume II, Antwerpen: Intersentia, 221-250.
- HEINE, GÜNTER (2001) Europäische Entwicklungen bei der strafrechtlichen Verantwortlichkeit von Wirtschaftsunternehmen und deren Führungskräften, *Schweizerische Zeitschrift für Strafrecht (ZStrR)* sv. 119, 22-39.
- HÖPFEL, F. (2000) National Report of Austria, u: *The implementation of the Corpus Juris in the Member States*, Volume II, Antwerpen: Intersentia, 1-74.
- Human Rights Watch (1999) The Enron corporation: corporate complicity in human rights violations, www.hrw.org/reports/1999/enron
- Human Rights Watch (1999) The price of Oil: corporate responsibility and human rights violations in Nigeria's oil producing communities, www.hrw.org/reports/1999/nigeria
- EUROPEAN COMMISSION, *Annual Report 1998: Protecting the Communities' Financial Interests and the Fight against Fraud*
- JAREBORG, N. (2000) National report of Sweden, u: *The implementation of the Corpus Juris in the Member States*, Volume III, Antwerpen: Intersentia, 815-856.
- JESCHECK, HAND-HEINRICH / WEIGEND, THOMAS (1996) *Lehrbuch des Strafrechts: Allgemeiner Teil*, Berlin: Duncker & Humblot

- KOS, DAMIR (2000) Kaznenopravna odgovornost za kaznena djela gospodarskog kriminaliteta, *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, br. 2, 381-398.
- KURTOVIĆ, ANITA (2002) Kaznena odgovornost pravnih osoba, *Aktualna Pitanja kaznenog zakonodavstva*, Zagreb: Inženjerski biro, 45-70.
- LAHTI, R. / PÖLÖNEN (2000) National report of Finland, u: *The implementation of the Corpus Juris in the Member States*, Volume II, Antwerpen: Intersentia, 251-285.
- LAMPE, ERNST-JOACHIM (1994) Systemunrecht und Unrechtssysteme, *Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft (ZStW)* 106 Heft 4, 683-745, 731.
- LETTIERI, FRANCO (1993) Erfahrungsbericht aus den Mitgliedstaaten des romanischen Rechtskreises unter Berücksichtigung der organisierten Kriminalität, u: Dannecker, Gerhard (ur.) *Die Bekämpfung des Subventionsbetrugs im EG-Bereich*, Schriftenreihe der Europäischen Rechtsakademie Trier, Band 3, Köln: Bundesanzeiger, 87-103.
- LEWISCH, PETER / PARKER, JEFFREY (2001) *Strafbarkeit der Juristischen Person: die Unternehmensstrafe in rechtspolitischer und rechtsdogmatischer Analyse*, Wien: Manzsche Verlags
- MIKLAU, ROLAND (1998) referat u: *Organisierte Kriminalität und Wirtschaftsrecht*, Landesgruppe Österreich der Internationalen Strafrechtsgesellschaft (AIDP), Tagung am 24. April 1998 in Wien, 11-18.
- NELKEN, DAVID (1996) White-Collar Crime, u: Mike Maguire / Rod Morgan / Robert Reiner, *The Oxford Handbook of Criminology*, Oxford: Clarendon press
- NOVOSELEC, PETAR (1999) Odgovornost pravnih osoba u budućem hrvatskom kaznenom pravu, *Zbornik PFZ*, 49 (6) 695-729.
- NOVOSELEC, PETAR (2002) Odgovornost pravnih osoba za kaznena djela – značajna novost u hrvatskom pravnom sustavu, *Pravo u gospodarstvu* br. 4., 104-130.
- PASSAS, NIKOS (2001) False accounts: Why do company statements often offer a true and fair view of virtual reality? *European Journal on Criminal Policy and Research* br. 9, 117-135; Petra Bulić: Računovodstveni skandali: Kako otkriti trule jabuke, *Vjesnik* od 29. srpnja 2002., prilog: Financijsko tržište.
- PERIĆ, OBRAD (1986) Funkcija privrednih prestupa u našem pravnom sistemu i elementi za razgraničenje od ostalih kategorija kaznenih delikata, *Pravo – teorija i praksa* br. 10-11, 21-32.
- PETRY, J. (2000) Rapport national luxembourgeois, u: *The implementation of the Corpus Juris in the Member States*, Volume III, Antwerpen: Intersentia, 533-635.
- PIETH, MARK (2001) Internationale Anstöße zur Einführung einer strafrechtlichen Unternehmenshaftung in der Schweiz, *Schweizerische Zeitschrift für Strafrecht (ZStrR)* sv. 119, 1-17.
- PRADEL, JEAN / CORSTENS, GEERT (2002) *Droit pénal européen*, Paris: Dalloz
- RATNER, STEVEN R. (2001) Corporations and Human Rights: A Theory of Legal Responsibility, *The Yale Law Journal*, vol. 111, 443-545.
- RIDER, BARRY Y. (1996) *Organised Economic Crime*, Knjižnica Institute of Criminology, University of Cambridge, MJIB, Fraud 1.
- SCHICK, PETER (1998) Organisierte Kriminalität und Wirtschaft u: *Organisierte Kriminalität und Wirtschaftsrecht*, Landesgruppe Österreich der Internationalen Strafrechtsgesellschaft (AIDP), Tagung am 24. April 1998 in Wien, 48-77.
- SCHLÜTER, JAN (2000) *Die Strafbarkeit von Unternehmen in einer prozessualen Betrachtung*, Frankfurt am Main: Peter Lang
- SEELMANN, KURT (1996) Bereich: Verbandsstrafbarkeit, *Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft (ZStW)* 108 Heft 3, 652-664.
- SICURELLA, R. (2000) Rapport national Italien, u: *The implementation of the Corpus Juris in the Member States*, Volume II, Antwerpen: Intersentia, 489-532.

- SPENCER, J.R. (2000) National report of the United Kingdom (with particular reference to England and Wales), u: *The implementation of the Corpus Juris in the Member States*, Volume III, Antwerpen: Intersentia, 857-945.
- SPENCER, JOHN R. (1997) La responsabilité pénale dans l'entreprise en Angleterre, *Revue de science criminelle et de droit pénal comparé*, br. 2, avril-juin, 289-294.
- SPINELLIS, D. (2000) National report of Greece, u: *The implementation of the Corpus Juris in the Member States*, Volume II, Antwerpen: Intersentia, 417-463, 433-436.
- ŠEPAROVIĆ, ZVONIMIR (1977) Sustav odgovornosti subjekata udruženog rada, *Naša zakonitost* br. 6-7, 81-99.
- TIEDEMANN, K. / VOGEL, J. (2000) Rapport national allemand, u: *The implementation of the Corpus Juris in the Member States*, Volume II, Antwerpen: Intersentia, 349-415.
- VEDRIŠ, MARTIN / KLARIĆ, PETAR (2001) *Gradansko pravo*, peto izdanje, Zagreb: Narodne novine
- VENIER, ANDREAS (2002) Eine Alternative zu einem Strafverfahren gegen juristische Personen, *Österreichische Juristen-Zeitung* (ÖJZ), br. 7, 718-722.
- VERVAELE, J.A.E. / KLIP, A.H. (2000) National Report of Austria, u: *The implementation of the Corpus Juris in the Member States*, Volume III, Antwerpen: Intersentia, 637-678.
- VOGEL, JOACHIM (2000) Criminal law general part: Articles 9-17 Corpus Juris, u: *The implementation of the Corpus Juris in the Member States*, Volume I, Antwerpen: Intersentia, 249-304.
- WEBER, ULRICH (1984) Konzeption und Grundsätze des Wirtschaftsstrafrechts, *Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft* (ZStW) 96 Heft 2, 376-416.
- ZEDER, FRITZ (2001) ein Strafrecht juristischer Personen: Grundzüge einer Regelung in Österreich, *Österreichische Juristen-Zeitung* (ÖJZ), 630-642.
- ZIESCHANG, FRANK (2003) Die strafrechtliche Verantwortlichkeit juristischer Personen im französischen Recht - Modellcharakter für Deutschland, *Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft* (ZStW) 115 Heft 1, 117-130.
- ZLATARIĆ, BOGDAN (1955) Problemi privrednih delikata, *Naša zakonitost* br. 2, 49-72.
- ZLATARIĆ, BOGDAN (1959) Krivična odgovornost pravnih osoba po jugoslavenskom pozitivnom pravu, *Zbornik PFZ* br. 1-2, 120-131.

Summary

CRIMINAL LIABILITY AND THE CRIMINAL PROCEDURE FOR LEGAL ENTITIES IN THE REPUBLIC OF CROATIA

The Croatian Act on the Liability of Legal Entities for Criminal Offences will enter into force on 24 March 2004. For the first time the criminal liability of legal entities will be introduced into the Croatian legal order. Our criminal law and criminal procedure will no more be reserved only for physical persons, but the criminal courts and the State Attorney will also have jurisdiction over legal entities. The criminal liability of legal entities is a great novelty for our criminal-law theory as well as for criminal-law practice. In the general part of this article (chapters 2-5), the author analyses the need for the introduction of the criminal liability of legal entities from a criminological, criminal-law and international law perspective, she examines how other European criminal-law systems address this issue, and explains the main models of the criminal liability of legal entities. The topic of the special part (chapters 6-8) are the provisions of the Croatian Act on the Liability of Legal Entities for Criminal Offences in terms of the requirements for the criminal liability of legal entities and the particularities of the criminal procedure against legal entities.